

Błażej Muzolf

Rozplanowanie, chronologia i relacje kulturowe stanowisk łużyckich pól popielnicowych z Polski Środkowej w epoce brązu

Autoreferat

Jako dysertację doktorską przedkładam 7 opublikowanych prac, spośród 115 wszystkich pozycji, składających się na mój dorobek naukowy. Wyboru dokonałem na podstawie zwartości tematycznej i regionalnej oraz wartości merytorycznych. Są to publikacje pochodzące z lat 2002-2019, a więc z ostatniego okresu mojej działalności badawczej, w którym zaznaczyła się wyraźna preferencja badawcza ukierunkowana na epokę brązu i wczesną epokę żelaza. Tak się złożyło, że w trakcie licznych badań prowadzonych na dużych inwestycjach, począwszy od 1999 roku (tj. od wykopalisk w Grabku przeprowadzonych w 1999 roku), dokonałem istotnych odkryć kilku dużych serii materiałów dających podstawy do szerokich analiz. Podstawy źródłowe moich dociekań stanowią więc własne badania terenowe, a publikacje „dysertacyjne” znacznie wykraczają w sferze analizy poza standardowe w archeologii opracowania materiałowe. Starłem się w nich zwrócić uwagę, zgodnie ze współczesnymi trendami badawczymi, na nieco szersze interpretacje, dające (moim zdaniem) podstawę do ubiegania się o stopień doktorski.

Tematem dysertacji są materiały związane chronologicznie z osadami i cmentarzyskami doby łużyckich pól popielnicowych oraz w pewnym stopniu także kultury pomorskiej. Z tego też powodu na wstępie należy odnieść się do tej terminologii. W pełni zgadzając się z obecnie uznawanymi poglądami dotyczącymi stosowania i zakresu znaczeniowego stosowanej dotychczas nazwy kultury łużyckiej, uznajemy, że zaliczane do niej grupy i podgrupy regionalne, to najczęściej samodzielne byty, wykazujące daleko idące zróżnicowanie, co uniemożliwia uznanie ich za przynależne do jednej kultury określanej mianem, kultury łużyckiej. Dlatego omawiane obecnie materiały określam jako przynależne do środkowopolskiej grupy łużyckich pól popielnicowych (d. ŚGłpp). Równie złożona jest kwestia nazewnictwa kultury pomorskiej. Pomijając historię nazewnictwa tej jednostki kulturowej i jej synkretycznego charakteru, będziemy tutaj postrzegać te zespoły, w szczególności na obszarze Polski Środkowej, jako przynależne do ogólnie rozumianej kultury pomorskiej.

Przechodząc obecnie do omówienia poszczególnych publikacji wchodzących w zakres moich dociekań, chciałbym w nich przedstawić i zaakcentować najważniejsze wpływające z nich wnioski.

1. Stanowisko Grabek 11. Publikacja monograficzna: *Badania archeologiczne na terenie odkrywki „Szczerców” Kopalni Węgla Brunatnego „Bełchatów” S.A.*, t. 2, red. R. Grygiel, Łódź 2002; Wyniki ratowniczych badań wykopaliskowych na terenie odkrywki „Szczerców” KWB „Bełchatów” S.A. na stanowisku nr 11 w Grabku, gm. Szczerców, woj. Łódzkie, rozdziały autorskie: B. Muzolf - Wprowadzenie, s. 27-31; Kompleks osadniczy z okresów halsztackiego i lateńskiego, s. 121-384.

Omawiane w referacie stanowisko, było objęte badaniami, którymi kierował autor z ramienia Fundacji Badań Archeologicznych im. Profesora Konrada Jażdżewskiego z Łodzi we współpracy z Muzeum Archeologicznym i Etnograficznym w Łodzi. Stanowisko w Grabku 11 to obiekt wielokulturowy, o przebadanej powierzchni ponad 5 hektarów, z około 1600 obiektami i blisko 60 000 zróżnicowanych materiałów zabytkowych. Jest to stanowisko wielofazowe, z relikami obozowisk sięgających paleolitu schyłkowego, poprzez osady kultur: pucharów lejkowatych, niemeńską, środkowopolską grupą łużyckich pól popielnicowych i pomorską, na cmentarzysku wczesnośredniowiecznym typu Alt Käßlich kończąc. Trzeba jednoznacznie stwierdzić, że najobfitszych liczebnie, tak obiektów ziemnych, jak i materiałów ruchomych, dostarczyły właśnie poziomy chronologiczne związane z łużyckimi polami popielnicowymi oraz kulturą pomorską.

Ogrom materiałów pozyskanych w Grabku stan. 11 wskazywał jednoznacznie, że jest to wreszcie poligon do szerszych ustaleń, otwierający znacznie większe możliwości wnioskowania w wielu aspektach odtwarzania przeszłości niż dotychczas. Odnosiło się szczególnie do obszaru Polski Środkowej, gdzie do tej pory nie rozpoznano na taką skalę żadnej osady łużyckich pól popielnicowych, czy też kultury pomorskiej, a w skali kraju jest to również przypadek wyjątkowy. Samo stanowisko Grabek 11 zostało zlokalizowane na swego rodzaju półwyspie terasy nadzalewowej otoczonej od wschodu doliną rzeki Krasówki, będącą lewobrzeżnym dopływem Widawki, a od północy i zachodu podmokłymi obniżeniami terenowymi. Na stanowisku w Grabku, z blisko 1600 obiektów, około 1200 obiektów zostało przypisanych do horyzontu łużyckich pól popielnicowych i kultury pomorskiej, dostarczając ponad 48 000 fragmentów naczyń i innych znalezisk.

Przystępując do opracowania stanowiska, aby opanować to bogactwo zróżnicowanych obiektów osadowych i je odpowiednio scharakteryzować potrzebna była ich klasyfikacja.

Dlatego też w pierwszym rzędzie stworzono rozbudowaną typologię obiektów, uwzględniając ich formę, profil oraz obecność innych elementów składowych, w postaci hipotetycznych dołów posłupowych wchodzących w skład ewentualnych konstrukcji ich zadaszeń. Drugim zadaniem było przeprowadzenie analizy materiałów masowych, tj. fragmentów ceramiki, tak pod względem morfologicznym, ornamentacyjnym, jak i technologicznym w miarę obiektywnie wyznaczonych zespołów cech. W tym celu przyjęto wybór zespołu cech charakteryzujących poszczególne etapy ich analizy. Ustalone zasady zastosowano następnie do analizy zespołów zaliczonych do obu wzmiankowanych poziomów osadniczych.

Wykonanie planu zbiorczego całego badanego obszaru, z uwzględnieniem planigrafii rozrzutu materiałów masowych wraz z ich datowaniem oraz analiza obiektów wykazała, że na stanowisku mamy do czynienia z kompleksem składającym się z czterech odrębnych stref osadniczych A-B-C-D. W wyznaczonych strefach grupowały się obiekty oraz występowało największe nagromadzenie materiałów ruchomych zaliczonych do łużyckich pól popielnicowych oraz kultury pomorskiej. Dalsze wnioskowanie potwierdziło, że wzmiankowane strefy wyznaczają obszary czterech osad oraz niewielkiego cmentarzyska ciałopalnego. Analiza materiałów zabytkowych i wynikające z tego ich datowanie, wykazało, że wśród nich, trzy wyznaczone strefy tworzą osady należące do kręgu łużyckich pól popielnicowych z HaC-D, a jedna, osadę oraz cmentarzysko związane z kulturą pomorską ze starszego okresu przedrzymskiego (wcześniej określane jako z okresu lateńskiego, LtA-B). Dzięki takiemu podejściu do materiału i osiągniętych wynikach bardzo wyraźnie zarysował się jeszcze inny, ważny problem badawczy. Była to próba rekonstrukcji rozwoju przestrzennego poszczególnych osad, poprzez analizę położenia jasno określonych chronologicznie charakterystycznych typów obiektów. Analiza ich rozkładu przestrzennego mogła udzielić odpowiedzi na pytanie, jak osady były organizowane wewnętrznie. Wstępem dla autora do szerszego podejścia do tej kwestii miało znaczenie motto z pracy R. Grygiela, będące cytatem z W.C. Wintera, które najkrócej tłumaczy istotę metody *„Pojęcie domu z podwórzem (zagrody) jest użyteczne, dostarcza bowiem kontekstu, w ramach którego jamy (...), pozostałości domu i inne obiekty można rozpatrywać nie jako odosobnione elementy kulturowe, lecz jako świadectwa specyficznej jednostki danego społeczeństwa”* (Grygiel 1986). W analizie rozplanowania przestrzennego poszczególnych osad w Grabku były pomocne również prace innych autorów, m.in.: A. Pelisiaka z 1985 roku, gdzie zaprezentowano rekonstruowane modele funkcjonowania osad kultury pucharów lejkowatych, składającej się z zagród utworzonych przez zróżnicowane obiekty, S. Kadrowa (1991) dotycząca rozplanowania faz poszczególnych osad kultury mierzanowickiej na Babiej Górze w Iwanowicach oraz J.

Rydzewskiego (1995) dotycząca osad w Mogile stan. 62 i Wyciążu stan. 5-8. Warto zaznaczyć, że tylko ta ostatnia dotyczyła osad łużyckich pól popielnicowych.

Ostatecznie w ramach wyznaczonych na stanowisku Grabek 11 reliktach osobnych czterech osad bardzo wyraźnie wyróżniały się mniejsze jednostki przestrzenne, czyli skupiska/zgrupowania obiektów, rozdzielone strefami ich znacznego rozrzedzenia lub ich całkowitym brakiem. Owe skupiska/zgrupowania obiektów uznano potencjalnie za pozostałości realnie funkcjonujących podstawowych jednostek organizacyjnych osad, czyli pojedynczych zagród, co wstępnie uznano za siedziby odpowiadające jednej rodzinie podstawowej składającej się na daną osadę. Do tego, aby jednoznacznie stwierdzić, czy taka interpretacja jest słuszna, posłużono się klasyfikacją poszczególnych obiektów, stworzonych dla tego stanowiska i ich interpretowaną funkcją. Dokonana weryfikacja funkcji obiektów, wykazała, które z nich można uznać za zagrody odpowiadające podstawowej jednostce tworzącej społeczność osady, czyli rodzinie, a które spełniały inne funkcje. Po przeprowadzonej analizie charakteru obiektów występujących w poszczególnych ich skupiskach stwierdzono ich daleko posunięte zróżnicowanie. W obrębie niektórych skupisk obiektów, stwierdzano obecność budowli typu mieszkalnego (zazwyczaj o konstrukcji słupowej) oraz o charakterze magazynowym i gospodarczym. Co istotne, w analizach skupisk wyróżniono także skupiska obiektów, które nie tworzyły zagród właściwych, lecz wyznaczały strefy osad o przeznaczeniu czysto magazynowo - gospodarczym. Z tego też powodu wyznaczono szereg skupisk obiektów, zawierających hipotetyczne relikty obiektu mieszkalnego, co było podstawą do uznania ich za zagrody właściwe odpowiadające pojedynczym rodzinom oraz strefy skupisk obiektów o przeznaczeniu czysto magazynowo - gospodarczym. Jednak trzeba także zwrócić uwagę, że w przypadku Grabka stan. 11, wyznaczono także jednostki zagospodarowania przestrzennego, które choć zawierały obiekt typu mieszkalnego, to były całkowicie pozbawione zaplecza w postaci innych obiektów wziemnych w postaci jam o przeznaczeniu magazynowo - gospodarczym, co może sugerować ich specjalne przeznaczenie i wypełnianie odmiennych funkcji w ramach osady i całej społeczności.

W wyniku prac nad rozplanowaniem przestrzennym osad z Grabka stan. 11 udało się ostatecznie zaproponować organizację ich wewnętrznego rozplanowania przestrzennego. Można w tym miejscu przytoczyć opinię Z. Kobylińskiego, która ma znaczenie dla tych ustaleń: „ *Rozmieszczenie trwałych obiektów mieszkalnych w obrębie osady jest zagadnieniem o szczególnym znaczeniu, ponieważ (...) odzwierciedlać powinno cały szereg istotnych relacji zachodzących w obrębie funkcjonującego w przeszłości systemu społeczno-kulturowego.*

Chodzi tu przede wszystkim o więzi wynikające ze struktury pokrewieństwa, zróżnicowania statusowego i majątkowego oraz ze społecznego podziału pracy (Z. Kobylński, 1988).

Jak już wspominaliśmy powyżej, na stanowisku w Grabku 11, poszczególne osady nie składają się jedynie z zagród właściwych, ale obejmują także skupiska obiektów o przeznaczeniu czysto magazynowo - gospodarczym. Analiza skupisk obiektów, wykazała ich zróżnicowanie wewnętrzne, ze względu na formę i ilość obiektów oraz ich rodzaj. Z tego też powodu zaproponowano ich podział na 6 typów (I-VI). Pięć z nich dotyczy skupisk, które można identyfikować z zagrodami właściwymi, czyli odpowiadającym poszczególnym rodzinom. Ich zróżnicowanie na poszczególne typy wynikało z usytuowania domu mieszkalnego względem rozkładu innych obiektów wokół nich, i ewentualne wydzielanie „podwórza” danej zagrody (typy I-V). Typ VI skupisk to zgrupowania wyłącznie obiektów o przeznaczeniu gospodarczo- magazynowym.

Dzięki zastosowaniu takiej procedury badawczej osiągnięto nie tylko podstawy do pełnej analizy rozplanowania osad, ale uzyskano także materiał wyjściowy do analiz demograficznych, prowadzących do teoretycznych wyliczeń wielkości populacji zamieszkującej daną osadę itd. Stało się to też podstawą do śledzenia ewentualnego zróżnicowania majątkowego oraz funkcjonalnego, np. ze względu na wykonywane zajęcia poszczególnych członków danej społeczności oraz ostatecznie do stworzenia określonego modelu funkcjonowania osady. Ostatecznie w oparciu o analizy planów wyznaczonych osad, udało się stwierdzić, że tworzyły je skupiska obiektów identyfikowane jako relikty pojedynczych rodzinnych zagród oraz strefy o przeznaczeniu magazynowo - gospodarczym. Natomiast poszczególne osady były realizowane na planach kolistych z placem centralnym oraz na założeniach szeregowo/rzędowych, lokalizowanych zazwyczaj zgodnie z ukształtowaniem terenu. Założenia koliste z Grabka powiązane zostały z osadami „B” i „D” łużyckich pól popielnicowych. W ich obrębie stwierdzono obecność placów centralnych o średnicy rzędu 35-38 m., a jedną z cech szczególnych tychże osad jest obecność na obszarze placu mniej lub bardziej centralnie usytuowanych niewielkich „zagród”. Dziś powiedzielibyśmy, odnosząc to do czasów późniejszych, że była to tzw. zabudowa śródrynkowa. Ich położenie być może wskazuje na szczególne funkcje sprawowane przez zamieszkujące je osoby lub też na specjalne przeznaczenie samej budowli (w tym przypadku nie byłaby to zagroda *sensu stricto*). Z podobnymi układami spotykamy się także na osadach z innych okresów chronologicznych. Z takim rozplanowaniem mamy m.in. do czynienia na osadzie kultury mierzanowickiej z fazy Ia w Iwanowicach, gdzie odnajdujemy układ zabudowy osady na planie owalu z budynkiem na placu centralnym, aby przestać na tym przykładzie (S. Kadrow, 1991). Kolejna osada kultury

łużyckiej „C” została natomiast założona w układzie rzędownym, zapewne otaczającym plac przed nimi.

Oprócz uzyskania odpowiedzi, co do samej formy osad, najistotniejszym naszym zdaniem ustaleniem jest wyznaczenie ilości potencjalnych zagród w danej osadzie, a tym samym potencjalnej liczby rodzin ją zamieszkujących. Poczynając od osad łużyckich pól popielnicowych to należy stwierdzić, że osada „B” to jednoznacznie można powiedzieć okolnica zdwojona, z zagrodami tworzącymi dwa kręgi wokół placu centralnego. Pierwszy krąg, wokół placu centralnego, tworzyło 7 lub 8 zagród, aby w fazie drugiej, w kręgu zewnętrznym wzbogacić się o jeszcze 4. W takiej sytuacji na całą osadę składałoby się maksymalnie 11/12 rodzin. Z kolei w osadzie „C” zidentyfikowano jedynie 5 lub 6 zagród, a więc i tyleż rodzin. Natomiast w osadzie „D” jest to liczba 9 lub 10 zagród i rodzin, ze strefą o przeznaczeniu czysto magazynowym w formie jam zasobowych, wykorzystywaną zapewne przez całą wspólnotę. Trzeba tutaj przywołać ustalenia dla osad podkrakowskich z Mogiły stan. 62 i Wyciąża stan. 5, gdzie J. Rydzewski identyfikował odpowiednio: 7 i 5-8 zagród/rodzin dla poszczególnych osad (J. Rydzewski 1995). Osada „A”, została przypisana z kolei do kultury pomorskiej i powstała w układzie mniej lub bardziej rzędownym. W jej obrębie zidentyfikowano 12 potencjalnych zagród i tym samym rodzin. Społeczność ta założyła i użytkowała również pobliskie dwurzędowe cmentarzysko, składające się jedynie z 8 grobów (2x4) z 11 pochowanymi tam osobnikami. Liczebność osobników w grobach tego niewielkiego cmentarzyska pozwala sądzić o niezbyt długim funkcjonowaniu samego cmentarzyska, jak i towarzyszącej mu osady, przypuszczalnie około kilkunastu lat, może jednego pokolenia.

W podsumowaniu analiz osad w Grabku stan. 11 zaproponowano ich ogólną klasyfikację rozplanowania przestrzennego. W tej proponowanej klasyfikacji wydzielono: typ I – okolnic (pojedynczych i zdwojonych), z podziałem na odmiany, z pustym placem centralnym – Ia, i z zabudową placu – Ib. Do tej ostatniej odmiany zaliczono „łużyckie” osady „B” i „D” z Grabka. Drugim typem – II, są osady rzędowe do których przypisano z kolei osady „A” (pomorską) i „C” („łużycką”) z Grabka.

Jeżeli chodzi o wielkość zajmowanego obszaru poszczególnych osad to w przypadku osady „B” (okolnicy zdwojonej) z fazy I, to tworzy ją krąg o średnicy około 82 m, z placem o średnicy około 37 m. obejmującym obszar około 0,5 ha powierzchni. Po rozwoju przestrzennym w fazie II (zapewne też czasowym) osada zajęła obszar o średnicy około 170m., z powierzchnią sięgającą około 1,5ha. Osada „D” to kolejna okolnica, która tworzy krąg o średnicy około 80m., z placem centralnym o średnicy około 38m., a jej powierzchnia obejmuje ponownie około 0,5ha. Najmniejsza jest osada „C” w układzie rzędownym

(wachlarzowatym/łukowym), która rozciąga się na przestrzeni około 85m. i zajmuje obszar rzędu 0,3 ha. Osada „A”, przypisana kulturze pomorskiej została utworzona w układzie rzędowo-łukowatym, i rozciągała się na przestrzeni ponad 300m. obejmując powierzchnię rzędu 3 ha. Interesującym faktem było również stwierdzenie zróżnicowania wielkości wydzielonych zagród w poszczególnych osadach. Najmniejsze wielkości zaobserwowano w starszych osadach przynależnych do łużyckich pól popielnicowych, czyli „C” i „D”, odpowiednio: 220 i 320 m², gdy w młodszej osadzie tejże jednostki kulturowej „B”, jest to w początkowej fazie jej rozwoju 340 m², a w fazie młodszej niektóre z zagród uzyskały wielkość aż około 800 m². W osadzie pomorskiej „A” zagrody mają wielkość w przedziale 525-570 m².

Na zakończenie analiz osad z Grabka rozpatrywano ich miejsce w mikroregionie osadniczym nad rzeczką Krasówką, będącą lewobrzeżnym dopływem Widawki oraz powiązania z ościennymi grupami kultury łużyckiej. Wykazano, że materiały z osad „B-D” w z Grabku stan. 11 przynależą do środkowopolskiej grupy łużyckich pól popielnicowych, ale z elementami tak zachodnich, jak i być może południowo-wschodni grup kulturowych. W przypadku wpływów zachodnich to najpewniej są to kontakty z grupą śląską, w postaci pojedynczych form naczyniowych. Natomiast w odniesieniu do wpływów południowo-wschodnich, to być może wywodzą się one z tarnobrzeskiej kultury łużyckiej, czego przejawem mogłyby być talerze „zdobione” odciskami maty, tak charakterystyczne dla tej jednostki kulturowej.

Podsumowując uwagi o stanowisku w Grabku można też wspomnieć, że w 2005 roku ukazała się praca doktorska J. Baron napisana pod kierunkiem śp. Pani Profesor Ireny Lasak, pt. „Przestrzenna organizacja osad ludności kultury łużyckiej na przykładzie stanowiska w Polwicy, pow. wrocławski”. Wspominam w tym miejscu tą pracę, gdyż podsumowano w niej dotychczasowe osiągnięcia związane ze studiami nad problematyką, której dotyczyło m.in. opracowanie stanowiska w Grabku 11. W przywoływanej pracy o Polwicy, obecnej dr hab. prof. UW r. J. Baron, opracowanie Grabka 11, podsumowano słowami: „Jest to dotychczas jedyne tego typu opracowanie dotyczące osady ludności kultury łużyckiej” i w swej pracy często do niego autorka nawiązuje (J. Baron, 2005).

Można stwierdzić, że opracowanie materiałów łużyckich pól popielnicowych i kultury pomorskiej ze stanowiska Grabek 11, wyznaczyło dalszą moją drogę zawodową szczególnie w badaniach nad środkowopolską grupą łużyckich pól popielnicowych, co sprowadza się do trzech podstawowych zagadnień, które rozwijałem w kolejnych moich pracach publikowanych i pozostających w maszynopisach. Są nimi:

- doskonalenie w miarę zobiektywizowanej klasyfikacji określających formy naczyń, pod względem technologicznym, morfologicznym i stylistycznym;
- tworzenie spójnej klasyfikacji obiektów osadowych;
- próby odtworzenia planów zagospodarowania przestrzennego osad (w kolejnych latach rozszerzony także o cmentarzyska);
- śledzenie powiązań międzygrupowych i wpływów kulturowych.

2. Stanowisko Zagórze 1-2. 2015, Muzolf B., Frączak M, Muzolf P, Płaza K.D., Ratownicze badania archeologiczne na stanowisku 1-2 w Zgórzcu, pow. Kutno, woj. (trasa autostrady A1), Via Archaeologica Lodziensis, t. V, Łódź, 2015. (grant ministerialny).

B. Muzolf – autor rozdziałów: 1. Wprowadzenie s. 9-10; 3. Osadnictwo pradziejowe - uwagi wstępne, s. 17; 3.4.3. Osadnictwo łżyckich pól popielnicowych, s. 64-232, oraz artykuł: Muzolf B., *Wstępne omówienie wyników badań ratowniczych na stanowisku 1-2 w miejscowości Zgórze, gm. Strzelce, woj. łódzkie*, „Raport 2005-2006”, 2011, 113-124.

W latach 2005-2006 kierowałem badaniami na wielokulturowym stanowisku w Zgórzcu 1-2, gm. Strzelce, pow. Kutno. W 2015 roku ukazała się pełna publikacja dokonanych na nim odkryć wydana dzięki grantowi ministerialnemu. Stanowisko w Zgórzcu 1-2 zostało odkryte w 1999 roku w trakcie prac poprzedzających budowę autostrady A1. Jest ono położone na łagodnym skłonie terasy niskiej, lewego brzegu doliny rzeki Głogowianki, będącej lewym dopływem Ochni, która z kolei stanowi lewy dopływ Bzury. Badaniami objęto obszar ponad 310 arów, odkrywając 1 400 obiektów i 28 000 artefaktów. Na stanowisku wydzielono trzy strefy: I-III, wyróżniające się w topografii terenu w postaci „cypli” terasy, wcinających się w dolinę Głogowianki. Owe strefy rozdzielały naturalne obniżenia terenowe i niewielki ciek wodny, wpadający do Głogowianki. W poszczególnych strefach wyróżniono odpowiednie jednostki chronologiczno-kulturowe, oznaczone jako relikty osadnictwa: A – neolitycznego, B – wczesnobrązowego, C – z kręgu łżyckich pól popielnicowych, D - z okresu wczesnośredniowiecznego i E – z okresu nowożytnego. W ramach wyróżnionych stref, zidentyfikowano dziesięć poziomów osadniczych, od mezolitu poczynając, poprzez neolityczne osadnictwo kultur: pucharów lejkowatych, amfor kulistych, niemieńskiej, grupy Linin kultury niemieńskiej, kręgu episznurowego, iwieńskiej, trzcinieckiej, łżyckich pól popielnicowych, na wczesnym średniowieczu i nowożytności kończąc.

Najliczniejszym kompleksem chronologiczno-kulturowym na stanowisku były pozostałości osadnictwa społeczności kręgu łżyckich pól popielnicowych. Przy opracowaniu

stanowiska w Zgórzu zastosowano identyczny model postępowania, jak w przypadku osad z Grabka stan. 11. Dotyczyło to tak analizy materiałów ceramicznych, jak również obiektów, z tym, że klasyfikację ceramiki poddano pewnym modyfikacjom w stosunku do propozycji z Grabka.

Po przeprowadzonej analizie technologiczno-stylistycznej materiałów ceramicznych jednoznacznie stwierdzono, że odkryte relikty osadnictwa z tego poziomu chronologiczno-kulturowego przynależą do środkowopolskiej grupy łużyckich pól popielnicowych. Cechą charakterystyczną materiałów ceramicznych stanowiska w Zgórzu 1-2 jest szczególnie zdobnictwo wątkami w formie skośnych szerokich faset i kanelur, także w układach łukowatych. Ten typ zdobnictwa dominował, podobnie jak na szeregu innych osadach i cmentarzyskach Polski Środkowej, co starano się dowieść w analizie chronologicznej tak zdobionych wyrobów. Jednocześnie przeprowadzono szeroką analizę występowania takiego zdobnictwa w innych grupach i podgrupach regionalnych, zaliczanych do łużyckich pól popielnicowych wskazując, że jest to niewątpliwy wynik wpływu ugrupowań zakarpackich, najpewniej przenikających na obszary Polski Środkowej z kierunku południowo-wschodniego i przełęczy beskidzkich. Na taki kierunek wpływów wskazują także formy naczyń, szczególnie w odniesieniu do tzw. waz z kryzą bez uch, jak i w odmianie amforowatej z uchami, itd. Materiały ze Zgórza są dobrym przykładem zespołów związanych z klasyczną fazą ukształtowanej już jednostki regionalnej w rozumieniu środkowopolskiej grupy łużyckich pól popielnicowych, z datowaniem w ramach 2 połowy III OEB z trwaniem po przełom IV i V OEB. Datowanie stylistyczne potwierdziła seria pięciu dat C14, wykonanych w Poznańskim Laboratorium Radiowęglowym oraz w Łódzkiej Pracowni Radiowęglowej, które obejmują, przy prawdopodobieństwie 68,2%, przedział czasowy pomiędzy 1260 BC a 920 BC.

Rozplanowanie przestrzenne osad łużyckich pól popielnicowych odkrytych na omawianym stanowisku było zróżnicowane i przedstawiało się następująco. Podobnie jak w przypadku Grabka stan. 11, osadnictwo społeczności łużyckich pól popielnicowych na stanowisku w Zgórzu miało charakter wielofazowy i obejmowało cztery kompleksy obiektów usytuowanych w trzech wyznaczonych strefach terenowych. Kompleksy te uznano za relikty samodzielnych jednostek osadniczych, oznaczonych jako osady: C1, C2, C3 i C4. Na zasadność wydzielenia takich jednostek wskazywała analiza planigrafii materiałów masowych, nagromadzenie obiektów ziemnych oraz ukształtowanie terenu. Każda z analizowanych osad charakteryzowała się odmiennym układem przestrzennym, z tych też powodów zaprezentujemy je rozdzielnie.

Osada C1 – przebadana jedynie częściowo ze względu na obmiar wykopu badawczego, tym niemniej można sądzić, że rozpoznano ją mniej więcej w 60%, uwzględniając w jej obrębie 309 różnorodnych obiektów osadowych. W toku przeprowadzonych analiz wyróżniono w jej obrębie 23 zgrupowania obiektów. Wskazywały one, że osada C1 została założona na planie owalu (owalnica) z placem centralnym. Średnice owalu wynosiły około 110 x 130 m, przy placu o średnicach rzędu 45-50 m. Układ obiektów odkrytych na odsłoniętej części osady sugeruje, że mogła ona zawierać w swym obrębie cztery wydzielające się strefy wewnętrzne/kwartały: NW, NE i SE, SW, z których całościowo badaniami objęto jedynie NW i SW. Obie przebadane strefy charakteryzują się daleko idącymi różnicami w ich rozplanowaniu wewnętrznym. W kwartale NW zidentyfikowano dziewięć zgrupowań. Osiem z nich tworzy część centralną kwartału, wpisując się w owal o średnicach około 48 x 34 m (proporcje 4:3?), z których siedem, w układzie promienistym tworzy dookolny wieniec wokół „lokalnego placu”, o średnicach około 13 x 15 m. na którym odkryto jeszcze jedno zgrupowanie obiektów. Obiekty poszczególnych zgrupowań występują zazwyczaj na obszarze około 1,5 ara, które można objąć wydłużonymi owalami o dłuższej średnicy około 13 m. Przedłużenie tychże średnic powoduje, że krzyżują się one w punkcie centralnym wyznaczonego „lokalnego placu”, stąd określenie o układzie promienistym rozplanowania przestrzennego tego kwartału. W takiej sytuacji można przypuszczać, że przy realizacji tego kwartału zaplanowano wykorzystanie formy owalnej rozplanowania przestrzennego. Analiza poszczególnych zgrupowań wykazała, że nie wszystkie z nich mogły spełniać funkcje zagród właściwych, maksymalnie byłoby to 9 zagród/rodzin. Jako pewne zagrody uznajemy jednak tylko niektóre zgrupowania z wieńca dookolnego, co daje nam hipotetycznie 7 zagród i rodzin. Wśród dwóch zgrupowań na szczególną uwagę zasługuje zgrupowanie zlokalizowane na „placu” tego kwartału. Składa się ono bowiem wyłącznie z jam zasobowych, tworząc strefę o przeznaczeniu czysto magazynowym, najpewniej dla całej wspólnoty, aczkolwiek w ramach wydzielonych zagród także identyfikowaliśmy pojedyncze jamy zasobowe. Warstwa kulturowa w kwartale NW dostarczyła znacznych ilości materiałów zabytkowych tworząc swego rodzaju centrum, co potwierdza intensywność użytkowania tak wydzielonego obszaru w ramach całej osady C1, o powierzchni 18 arów.

Znacznie trudniejszy był do analizowania układ przestrzenny kwartału SW, na który złożyło się dziesięć zgrupowań (X-XX). Jakkolwiek również i w tej strefie zgrupowania mieszczą się generalnie w owalu o średnicach około 63,0 x 47,0 m (proporcje w przybliżeniu 4:3?), to ich rozkład przestrzenny jest odmienny niż w kwartale NW. Wydaje się, że w tym przypadku centrum kwartału wyznacza ponownie owalny plac o średnicach około 28,0 x 21,0

m i powierzchni blisko 600 m² (588 m²), z proporcjami w przybliżeniu jak 4:3. Na tak wyznaczonym placu skupiają się obiekty zgrupowania XX o przeznaczeniu czysto gospodarczym, ale o odmiennym charakterze, aniżeli to jest widoczne w kwartale NW. W tym przypadku są to bowiem bliżej nieokreślone proste konstrukcje słupowe i pojedyncze jamy. Natomiast wokół placu rozlokowano pięć zgrupowań tworzących pierwszy wieniec (Z. XI-Z.XV), który można wpisać w owal o średnicach 52,0 x 38,0 m, (proporcje jak 4:3?) z łączną powierzchnią (razem z placem) około 16 arów. Co istotne, rozkład obiektów w tych zgrupowaniach, jeżeli obwiedziemy je analogicznymi owalami jak w strefie NW, przyjmuje odmienne układy niż w strefie poprzedniej, gdzie był to układ promienisty. W tym kwartale dłuższe osie zgrupowań układają się mniej więcej równolegle do boków owalnego lub zbliżonego do czworoboku placu centralnego. Na zewnątrz tego pierwszego, wewnętrznego wieńca zgrupowań, zlokalizowano kolejne cztery zgrupowania tworzące „fragmentaryczny” wieniec zewnętrzny (Z.XVI – Z.XIX). Wyróżnienie w centrum strefy SW owalnego, względnie czworobocznego placu, pozwala także na dalsze studia analityczne, mające na celu wyjaśnienie sposobu rozplanowania wewnętrznego całej tej strefy. Poprowadzenie przekątnych placu powoduje podział całej rozpatrywanej przestrzeni na osiem segmentów, które możemy uznać za pojedyncze działki w ramach I i II wieńca zgrupowań. W każdej z tak wydzielonych działek mieszczą się nasze podstawowe wydzielone zgrupowania. Trzeba tutaj jednak dokonać pewnej uwagi odnoszącej się do zgrupowań XI i XIV z wieńca I. Oba były rozpatrywane jako pojedyncze, ale można również przyjąć, że jednak pierwotnie były to oddzielne zgrupowania wpisujące się w wyznaczone działki. W przypadku zgrupowania XIV byłoby to zgrupowanie XIVa, które mieści w sobie skupisko jam zasobowych z obiektami towarzyszącymi o przeznaczeniu magazynowym i byłby to odpowiednik zgrupowania IX (centralnego) w kwartale NW. Uzupełnieniem byłoby zgrupowanie XIVb z nielicznymi obiektami także o przeznaczeniu gospodarczym. W przypadku wieńca zewnętrznego zgrupowań (II), jakkolwiek dwa z czterech wpisują się w zaproponowany model podziałów tzw. działek, to jednak wydaje się, że w tym przypadku były one lokalizowane nieco odmiennie, niż w wieńcu zgrupowań wokół placu. W przypadku kwartału SW, poszczególne zgrupowania charakteryzują się podobnymi, jak w kwartale NW powierzchniami, wynoszącymi najczęściej około 1,5 ara, ale są, jak się wydaje, w przypadku niektórych z nich (XIII, XVIII), nieco bardziej wydłużone (obiekty układają się bardziej liniowo), z dłuższą średnicą wynosząca około 16,0 m przy około 13,0 m w kwartale NW. Analiza poszczególnych zgrupowań tego kwartału, podobnie jak w przypadku NW wskazuje, że nie wszystkie z nich mogły spełniać funkcje zagród. Wydaje się, że tylko w czterech przypadkach pewnie (XII, XIII, XVII i XVIII), zaś w trzech

prawdopodobnie możemy upatrywać reliktyw zagród (XI-XIa, XVI i XIX), czyli siedzib maksymalnie 7 rodzin. Zgrupowania te koncentrują się w NE i E części tego kwartału. Pozostałe trzy zgrupowania (XIV, XV i XX- plac) uznajemy za obszary o szeroko pojętym przeznaczeniu gospodarczym i magazynowym, z których dwa leżą na zapleczu zgrupowań uznanych za zagrody, a jedno na placu. Powierzchnia całkowita kwartału SW obejmuje obszar około 20 arów, przy 18 arach kwartału NW. Podobnie jak w przypadku kwartału NW, także warstwa kulturowa w tym kwartale dostarczyła znacznych ilości materiałów zabytkowych, tworząc kolejne „centrum”, co potwierdza słuszność wydzielenia tego kwartału w ramach całej osady C1.

W kwartale SE, rozpoznanym tylko w nieznacznym stopniu, wydzielono jedynie dwa lub trzy zgrupowania, ale jednoznacznie odpowiadające zagrodom (Z.XXI-Z.XXIII). Układ obiektów w tych zgrupowaniach, a zwłaszcza przekątnych/osi ich „owali”, skłania do przypuszczenia, że całość tego kwartału mogła być zorganizowana analogicznie, jak w kwartale NW, czyli w układzie promienistym wokół lokalnego placu centralnego.

Do ostatniego kwartału NE należy najpewniej fragment zgrupowania I o rozkładzie obiektów całkowicie odmiennym od zgrupowań kwartałów NW i SE, ale nawiązującym do układu zgrupowań z kwartału SW. Być może w omawianej strefie mamy także do czynienia z analogicznym, lub zbliżonym rozplanowaniem przestrzeni z podobną ilością zgrupowań i zagród jak w kwartale SW.

Podsumowując osadę C1 należy przyjąć, że w jej tak wydzielonych kwartałach (w ich częściach przebadanych) możemy uznać za pewne 17 zagród spośród 23 zgrupowań, czyli mielibyśmy do czynienia z 17 rodzinami. Jeżeli natomiast chodzi o całość osady C1, to jedynie hipotetycznie przyjmując analogiczny układ zgrupowań w częściach kwartałów pozostających poza obszarem badanym, mielibyśmy do czynienia być może jeszcze z kolejnymi 11 zagrodami, czyli hipotetycznie mielibyśmy do czynienia z 7 rodzinami na każdy z kwartałów.

Po omówieniu wydzielonych kwartałów osady C1 trzeba postawić pytanie, czym jest spowodowane to wewnętrzne zróżnicowanie ich rozplanowania, jak i całej osady? Czy nie może to sugerować obecności czterech poszerzonych rodzin, na które składało się kilka rodzin podstawowych, zamieszkujących poszczególne zagrody? Wydaje się, że choć problemy te są bardzo ważne, to obecnie jest jeszcze za wcześnie na jednoznaczną odpowiedź.

Samą osadę C1 można zaliczyć do typu średnio długotrwałych, funkcjonującej zapewne przez kilkadziesiąt lat (1-2 pokolenia?), aż do wyjąłowania okolicznych gruntów. Brak złożonych układów stratygraficznych (przecinających się jam, itd.) wskazuje, że większość

obiektów funkcjonowała jednocześnie i nie ma podstaw, aby wydzielać w jej obrębie jakiś faz przebudowy, a tym samym zakładać jej długotrwałości. Kolejna osada C2 obejmuje niewielkie wyniesienie terenowe, otoczone naturalnymi obniżeniami. Niestety, została objęta badaniami tylko częściowo, choć można przypuszczać, że odsłonięto około 60% całości, z 284 obiektami. W przypadku tej osady, trzeba stwierdzić jej znaczną odmienność od rozplanowania osady C1. Jej plan przestrzenny jest niewątpliwie dostosowany do ukształtowania terenu. W obszarze przebadanym tej osady wyznaczono 19 zgrupowań obiektów. Analogicznie, jak w przypadku większości zgrupowań osady C1, nie jesteśmy w stanie wyznaczyć również i na tej osadzie reliktyw budowli wzniesionych w konstrukcji słupowej. Z tego też powodu funkcji mieszkalnych należy szukać jedynie w szeregu obszernych jamach, najczęściej z bogatym inwentarzem zabytkowym, odkrytych w poszczególnych zgrupowaniach. Ich uzupełnieniem są inne jamy, w tym zasobowe, które pierwotnie posiadały w wielu wypadkach najpewniej także zadaszenie np. typu szalowego, pełniąc zapewne różnorodne funkcje gospodarcze, m.in. magazynowe. Mogą o tym świadczyć zachowane w ich wnętrzach (lub obok nich) relikty dołów posłupowych. Niekiedy duża liczebność jam w niektórych zgrupowaniach może świadczyć o długotrwałości tejże osady, gdyż niewątpliwie nie funkcjonowały one wszystkie równocześnie. W obrębie przebadanej części osady wyróżniono 5 stref, które obejmują obszar w kształcie zbliżonym do trapezu z dłuższą osią W-E wynoszącą około 90 m (w części odsłoniętej) i krótszą N-S około 70 m. Jednak w przypadku osi W-E jej całkowita długość może sięgać nawet około 180 m, ze względu na możliwość prawdopodobnego występowania dalszych zgrupowań, których może być nawet około 10-12, będących kontynuacją stref I, II i III poza obszarem badań. Odkryta część osady obejmowała powierzchnię około 63 arów a jej całkowita prawdopodobna powierzchnia może wynosić nawet około 130 arów. W fazie początkowej rozwoju osady powstały zgrupowania w jej centrum tworząc zwartą koncentrację określoną jako strefy I i II. W skład tego tylko częściowo odsłoniętego centrum wchodziło 7 zgrupowań (I-VII), które należy uznać za relikty zagród właściwych. Strefę I tworzą dwie zagrody (odsłonięte całkowicie, I i II), które otacza w układzie promienistym wieniec 5 zagród strefy II (III-VII). Każde ze zgrupowań/zagród obejmuje obszar w formie elipsy o dłuższej osi wynoszącej około 15-20 m. z powierzchnią rzędu około 1,5 ara. Osie dłuższe zgrupowań/zagród I i II ze strefy I są usytuowane w przybliżeniu na linii N-S, a ze strefy II w stosunku do nich promieniście. Zagrody z „centrum” osady charakteryzują się znacznym nagromadzeniem obiektów, bo od 16 do 23, wśród których wyróżniamy szereg rozległych jam, które pierwotnie mogły pełnić funkcje mieszkalne oraz kolejne o funkcjach gospodarczych. W każdym ze zgrupowań odkryto jamy zasobowe, w

zróznicowanej ilości od 1 do 10, zwłaszcza 2 zgrupowania: V i VI zawierają ich odpowiednio 7 i 10. Trudno jednoznacznie odpowiedzieć na pytanie, o czym to może świadczyć. Może to być wynik długotrwałości funkcjonowania poszczególnych zagród, jak też zamożności i liczebności zasiedlających je rodzin. W „centrum” osady wystąpiło największe nagromadzenie materiałów zabytkowych, w liczbie od 100 do ponad 300 fragmentów na jednym arze, co wskazuje na intensywne i długotrwałe wykorzystywanie tego terenu. Na zewnątrz stref I i II rozciąga się strefa III w postaci dookólnego wieńca zgrupowań, z których odsłonięto sześć (Z.VIII-XIII). Zgrupowania ze strefy III różnią się swoim charakterem od zgrupowań stref I i II. Przyjmują one bowiem formę elipsową, a w ich rozplanowaniu różnią się układem obiektów, niekiedy także i wielkością zajmowanego obszaru oraz nasyceniem materiałami zabytkowymi warstwy kulturowej, jak i samych jam. Układ obiektów w ich obrębie, niekiedy dookólny (na obwodzie owalu), zezwala na dość czytelne wyznaczenie domniemanych, niewielkich placów o charakterze podwórza, co jest niemożliwe w odniesieniu do zgrupowań ze stref I i II. Zwłaszcza największe obszarowo zgrupowanie Z.IX (ok. 2,5 ara) i najmniejsze Z.VIII (około 1 ara) charakteryzują się układem obiektów na obwodzie elipsy z podwórzem/placem w centrum. W centrum zgrupowaniu IX, na tym domniemanym podwórzcu, odkryto doły posłupowe, które umożliwiają hipotetyczną rekonstrukcję kwadratowego budynku lub może brogu na czterech słupach. W czterech zgrupowaniach strefy III ujawniono obecność tylko pojedynczych jam zasobowych, w liczbie od 1 do 3 oraz niekiedy rozległe obiekty, które mogły teoretycznie spełniać funkcje mieszkalne, obok innych obiektów o przeznaczeniu raczej gospodarczym. Nasycenie materiałem zabytkowym warstwy kulturowej tej części jest zdecydowanie mniejsze, choć z pewnymi wyjątkami. Zgrupowania tej strefy różnicują się, naszym zdaniem, także pod względem spełnianych funkcji. Za pozostałości zagród uznajemy zgrupowania: X, XI, XII i być może XIII. Natomiast w zgrupowaniach Z.VIII i Z.IX upatrujemy raczej funkcji gospodarsko-magazynowych, aczkolwiek i w ich przypadku nie można wykluczyć do końca sytuacji, że jest to tylko odmienna forma zagrody właściwej. Czyli w takiej sytuacji mielibyśmy w partii odsłoniętej strefy III do czynienia z 4 lub maksymalnie 6-7 zagrodami i rodzinami. Na zewnątrz strefy III zlokalizowano strefę IV, w formie kolejnego, ale częściowego, wieńca pięciu zgrupowań (Z.XIV - XVIII). Charakteryzują się one także układem obiektów na planie elipsy i podobną powierzchnią, jak w pozostałych strefach, ale zazwyczaj o znacznie mniejszej liczbie obiektów i materiałów zabytkowych. W tej strefie należy zwrócić uwagę na dwa zgrupowania. Pierwszym jest zgrupowanie XV o analogicznym układzie obiektów, jak w zgrupowaniach VIII i IX ze strefy III. We wszystkich trzech obiektach rozlokowano na obwodzie owalu otaczającego podwórze/plac wewnętrzny. W

centrum zgrupowania XV, na domniemanym podwórzu, odkryto obszerny czworoboczny obiekt zagłębiony w podłoże, być może typu mieszkalnego. Drugim przykładem jest zgrupowanie XVIII, które odbiega swym charakterem od pozostałych, gdyż zawiera właściwie tylko 2 głębokie jamy, w których można upatrywać nawet ewentualnych studni lub swego rodzaju spiżarni/chłodni, przy ich lokalizowaniu na skraju obniżenia terenowego. Strefa IV charakteryzuje się minimalną ilością materiałów zabytkowych, pozyskanych zarówno z obiektów, jak i warstwy kulturowej. Dlatego też należy przyjąć, że może ona grupować obiekty o przeznaczeniu czysto gospodarczym, aczkolwiek nie można wykluczyć do końca ich odmiennej funkcji, czyli zagród na wstępnym etapie funkcjonowania (z jednoznacznym wyłączeniem Z.XVIII), podobnie jak ma to miejsce w przypadku części zgrupowań strefy III. W ostatniej strefie V, wyznaczono tylko jedno zgrupowanie - XIX. Ma ono formę analogiczną do zgrupowań VIII, IX i XV ze stref II i IV, z obiektami rozlokowanymi na obwodzie owalu z placem/podwórką w centrum, a różnica sprowadza się do tego, że w jego centrum brak identyfikowanego obiektu, podobnie jak w zgrupowaniu VIII.

Jak już stwierdziliśmy powyżej, funkcji mieszkalnych w poszczególnych zgrupowaniach, uznanych za zagrody, upatrujemy głównie w rozległych jamach. Mogą one być pozostałościami obiektów zagłębionych (np. typu półziemiankowego) lub wchodzić w skład budowli naziemnych. Największe z nich osiągały powierzchnię od około 5,0 do ponad 11,0 m². Kryterium wielkości nie jest jednak decydujące. Równie ważne jest ich ukształtowanie wewnętrzne (profile), czy też zawartość materiałów zabytkowych. Wątpliwości co do mieszkalnego przeznaczenia dużych jam pojawiają szczególnie w przypadkach, w których rejestrowano tylko pojedyncze fragmenty ceramiki (np. po 1-3). Innym problemem jest brak przy nich dołów posłupowych, co może sugerować występowanie w takich przypadkach innych rozwiązań konstrukcyjnych od zadaszeń typu szalowego poczynając, na konstrukcjach zrębowych kończąc. Na uwagę zasługuje również seria innych obiektów, ujawnianych w zasadzie w każdym zgrupowaniu. Są to regularne wydłużone jamy czworoboczne, owalne oraz nieregularne o zróżnicowanym profilu, w którym często można dopatrzeć się pozostałości po dole posłupowym. Ich powierzchnie najczęściej oscylują w przedziale od 2,0 do około 5,0 m², choć trafiają się również większe. Zazwyczaj z ich wypełnisk pozyskiwano tylko pojedyncze fragmenty naczyń, rzadziej po kilkanaście, a co najwyżej po kilkadziesiąt. Przykładowo, największy wśród nich, obiekt 1051 ze zgrupowania I, o wymiarach 488 x 140 x 50 cm i powierzchni 6,9 m², dostarczył 35 fragmentów, natomiast mniejszy z II, o wymiarach 248 x 130 x 50 cm i powierzchni 3,2 m², 43 fragmentów. Obecność w wielu z nich śladów po domniemanych słupach wskazuje na to, że mogły one posiadać

konstrukcje nośne zadaszania np. w formie szalaszowej. W takiej sytuacji mogły spełniać niewątpliwie różnorodne funkcje magazynowo-hodowlane, przechowalnicze, ale także mieszkalne. Trudno tutaj udzielić jednoznacznej odpowiedzi. W osadzie C2, podobnie jak w osadzie C1, zidentyfikowano także obiekty w formie dołów posłupowych. Najczęściej tworzyły one układy dwusłupowe, mogące być konstrukcją np. suszarni. Niekiedy takie układy możemy hipotetycznie połączyć z konstrukcją zadaszania jam, np. nad jamą zasobową w Z.VI w strefie II i w Z.X strefy III, tworzące zapewne całkiem okazałe budowle o powierzchni od kilku do kilkunastu metrów kwadratowych (ok. 12 m² w Z.IX). Wyróżniono także doły posłupowe w układzie trójkątnym, w Z.III, XV i XVII, będące najpewniej również pozostałością jakiejś odmiany suszarni lub brogów. Tylko raz zidentyfikowano układ liniowy potrójny w Z.III ze strefy II, który być może jest pozostałością po naziemnej budowli szalaszowej o powierzchni około 18 m², co byłoby największą wielkością wśród zidentyfikowanych obiektów kubaturowych na tej osadzie lub też jakąś suszarnią. Tylko raz zidentyfikowano układ czterosłupowy w Z.IX ze strefy III, będący być może śladem po konstrukcji np. brogu lub też niewielkiego budynku o wymiarach 3,0 x 3,0 m (9,0 m²). Pojedyncze doły posłupowe występują również samodzielnie lub też w pobliżu niektórych jam, wchodząc zapewne w skład konstrukcji ich zadasznień.

Podsumowując należy stwierdzić, że jednoznaczne określenie funkcji poszczególnych zgrupowań w ramach stref tej osady jest trudne. Uważamy jednak, że najpewniej wśród odsłoniętych zgrupowań tylko część z nich należy uznać za zagrody. Jest to siedem zgrupowań ze strefy I i II (Z.I-VII) i cztery ze strefy III (Z.X-XIII). W takim przypadku mielibyśmy do czynienia z 11 zagrodami i 11 rodzinami. Natomiast wśród pozostałych, ze stref III (Z.VIII-IX) oraz IV i V, upatrujemy raczej funkcji gospodarczych (jednoznacznie Z.XVIII). Nie można jednak do końca wykluczać także funkcji zagród, a wówczas mielibyśmy aż 19 zagród/rodzin. Dotyczy to tylko w odsłoniętej części osady, a trzeba pamiętać, że może być jeszcze około 12 w części nieodsłoniętej. W takiej sytuacji osada C2 jawi się jako jednostka osadnicza o dużych rozmiarach i z liczną, zamieszkującą ją populacją. Hipotetyczna rekonstrukcja rozplanowania przestrzennego tej osady dopuszcza możliwość, że ogólnie mogło tam egzystować nawet około 30/31 rodzin (19 + 12), co dawałoby liczebność populacji ją zamieszkującą na około 150 osób. W przypadku osady C3, jej obszar został w znacznym stopniu zniszczony przez obiekty funkcjonujące tutaj nowożytnego gospodarstwa rolnego. Z tego też powodu analiza i charakterystyka poszczególnych jej części składowych jest utrudniona. Badaniem objęto najpewniej cały jej zasięg, choć nie można wykluczyć, że ma ona jeszcze kontynuację na wschód poza pas autostrady. Na osadę składa się dziesięć potencjalnych zgrupowań (Z.I-Z.X)

z 72 obiektami. Wszystkie zgrupowania tej osady wpisują się w formę owalu, z dłuższą osią wynoszącą około 16-18 m. Również w tej osadzie nie zidentyfikowano układów słupowych, które zezwalałaby na rekonstrukcję budynków o charakterze mieszkalnym. Z tego też powodu budowli mieszkalnych (lub też części ziemnych takich budowli) należy upatrywać w niektórych większych jamach poszczególnych zgrupowań. W wyniku przeprowadzonej analizy można dopuszczać możliwość, że jej podstawowy trzon tworzyło najpewniej 8 zgrupowań układających się promieniście wokół owalnego placu, wpisując się w owal o średnicach około 50 na 60 m, to jest na powierzchni około 25-30 arów. Dwa kolejne zgrupowania znajdują się na zewnątrz podstawowego centrum osady. Wśród zgrupowań obiektów tworzących centrum osady, wyróżniono pięć, które są pozostałościami potencjalnych zagród (Z.I, II, III, IV i VI). Jednak ze względu na znaczny stopień zniszczenia części zachodniej obszaru osady C3, nie można wykluczyć, że znajdowały się tu jeszcze dwa zgrupowania, z których odkryto tylko pojedyncze obiekty, mogące wchodzić w skład potencjalnych zagród Z.IX i X. W takim przypadku mielibyśmy 7 zagród i 7 rodzin zamieszkujących osadę centralną. Zgrupowanie V, to ewidentnie obszar o przeznaczeniu magazynowym, gdzie zlokalizowano kilkanaście jam zasobowych, które zapewne służyły całej społeczności osady. Na zewnątrz wieńca zagród osady zlokalizowano jeszcze dwa zgrupowania. Oznaczone numerem VIII odsłonięte zostało najpewniej tylko częściowo(?)–Jest ono położone w dość znacznej odległości od innych, stanowiąc pozostałość po jeszcze jednej, wyizolowanej być może zagrodzie, może o szczególnym przeznaczeniu. Ostatnie zgrupowanie VII, być może o funkcji gospodarczej, jest zlokalizowane również poza centralnym obszarem osady. Ostatecznie, w obrębie rozpatrywanego obszaru osady C3 wyznaczono osiem potencjalnych zagród/rodzin i dwa zgrupowania o charakterze gospodarczo–magazynowym. Osada C3 swą strukturą wewnętrzną nawiązuje w znacznym stopniu do NW kwartału osady C1. Jest ona niewątpliwie mniejszą jednostką osadniczą niż dwie poprzednie. Liczebność jam zasobowych wskazuje, że w tym przypadku odsłonięta osada mogła funkcjonować kilka lat i składała się najpewniej z podstawowych ośmiu rodzin co tworzyło niezbyt wielką wspólnotę liczącą prawdopodobnie około 40 osób.

Ostatnią, która pozostała do omówienia jest osada C4. Została ona zlokalizowana w niewielkiej odległości na zachód od osady C3, zajmując tą samą strefę, ograniczoną od północy naturalnym obniżeniem terenowym, które mogło okresowo prowadzić wodę do pobliskiej rzeczki Głogowianki. Jej zasięg został rozpoznany tylko częściowo i zapewne kontynuuje się ona jeszcze na zachód, poza obszar objęty wykopem badawczym. W obrębie osady wydzielono 7 zgrupowań z 82 obiektami (Z.I-Z.VII). Pełna charakterystyka osady C4 następcza spore

problemy, spowodowane tylko częściowym jej odsłonięciem oraz niejednoznacznym charakterem poszczególnych zgrupowań. Jeżeli chodzi o formę, to można przyjąć, że została założona na planie wydłużonego owalu o wymiarach około: 45 x 70 m (długość całkowita rekonstruowana hipotetycznie), z owalnym placem centralnym o wymiarach 20 x 30 m. Pod względem planu nawiązuje ona do osady C3. W przypadku osady C4 na dookólny wieniec zgrupowań otaczających plac, składa się ich 6 lub 8. Natomiast jedno zgrupowanie zostało zlokalizowane na placu i mogło wprawdzie pełnić funkcję zagrody, ale ze względu na swą lokalizację być może miało znaczenie szczególne. Być może miała ona specjalne przeznaczenie lub zamieszkiwała je rodzina (osoba) o wyróżniającym się statusie we wspólnocie osady (Z.VI). Wśród rozpatrywanych zgrupowań, być może tylko trzy z nich należałoby uznać z dużą dozą prawdopodobieństwa, za pozostałości w pełni rozwiniętych zagród. Niektóre z nich można nawet określać jako zdwojone, jak sugeruje przypadek Z.I i Z.VI (I-Ia,Ib, III i VI-Via-VIb). Pozostałe zgrupowania można zaliczyć do tej grupy jedynie hipotetycznie, dopuszczając możliwość, pełnienia funkcje magazynowo-gospodarczych (II, IV, V i VII), ze względu na odmienny charakter strukturalny. Wszystkie zgrupowania wpisują się w owale o dłuższej osi około 17 m. Również w tej osadzie nie zidentyfikowano układów dołów posłupowych, które zezwalałyby na rekonstrukcję naziemnych budynków o charakterze mieszkalnym, dlatego tej funkcji upatrujemy w niektórych większych jamach.

Rekonstruując cały hipotetyczny plan osady można przypuszczać, że w części pozostającej poza pasem objętym badaniami mogą znajdować się, potencjalnie 4 kolejne zgrupowania. W takiej sytuacji wśród odsłoniętych zgrupowań mielibyśmy 6 lub 8 w wieńcu otaczającym plac, jedną na placu oraz potencjalne 4 poza obszarem badań. W sumie daje to 11 lub 13 zagród i rodzin. Odsłonięty obszar osady to około 20 arów, a całości, zapewne około 30 arów. Prawdopodobna liczebność grupy zamieszkującej tą osadę to około 60-70 osób.

Podsumowując ustalenia dotyczące osadnictwa społeczności łużyckich pól popielnicowych na stanowisku w Zgórzu 1-2, możemy jednoznacznie stwierdzić, iż wydzielone strefy występowania obiektów KŁ należy identyfikować z istniejącymi tutaj w przeszłości samoistnymi czterema osadami. Wszystkie osady funkcjonowały niezależnie, w zbliżonym przedziale czasowym, na co (jak się wydaje) wskazuje przeprowadzona analiza stylistyczna materiałów ceramicznych z poszczególnych osad. Wszystkie osady charakteryzują się planowym zagospodarowaniem przestrzennym z wyróżnieniem w ich strukturze wewnętrznej mniejszych zgrupowań obiektów. Wśród tychże zgrupowań upatrujemy reliktyw zagród o przeznaczeniu mieszkalno-gospodarczym oraz zgrupowań o przeznaczeniu gospodarczo-magazynowo- hodowlanym. Wielkość poszczególnych osad, intensywność i gęstość

występowania w ich obrębie obiektów, jak i nasycenie materiałami zabytkowymi warstwy kulturowej oraz wypełnień obiektów, jest zróżnicowane. Te różnice jednoznacznie wskazują, że są to struktury, których czas funkcjonowania był odmienny w ramach szerszego okresu użytkowania dość ujednoliconej stylistycznie ceramiki i były one zasiedlone przez grupy ludzkie o zróżnicowanej liczebności. Jakkolwiek stopień wykopaliskowego rozpoznania osad na tym stanowisku nie obejmuje w całości ich obszaru, to możemy pokusić się o ogólne sformułowanie kilku wniosków co do ich formy przestrzennej i struktury wewnętrznej. W przypadku osady C1 mamy do czynienia z zabudową typu dookólnego z placem centralnym. W strukturze wewnętrznej mamy podstawy do upatrywania jeszcze dodatkowego jej podziału na cztery kwartały (NW, NE, SW i SE), o odmiennej organizacji wewnętrznej w każdym z nich. W rozplanowaniu przestrzennym dwóch całkowicie odkrytych kwartałów NW i SW, widzimy daleko idące ich zróżnicowanie. W obu przypadkach mamy do czynienia ze zgrupowaniami otaczającymi mniejsze, lokalne place danego kwartału, jednak z odmiennym układem zgrupowań obiektów. Kwartał NW wyraźnie nawiązuje swym planem do planów przestrzennych mniejszych osad w typie osady C3, czy też C4 ze Zgórza, założonych również na planie owalnicy. W takiej sytuacji można dopuszczać możliwości, iż osada C1 mogła powstać z połączenia czterech oddzielnych grup ludzkich tworzących pierwotnie mniejsze osady o charakterze rodowym. Nasuwa się pytanie, kiedy dochodzi do połączenia, czy też współpracy tych czterech hipotetycznych ugrupowań w ramach jednej osady? Czy jest to pewna tendencja w rozwoju osad i ich społeczności, czy jest to chwilowy impuls wymuszony bliżej nieokreśloną sytuacją społeczną lub nawet polityczną? Niewątpliwie osada C1 to osada długotrwała i rozległa, obejmująca powierzchnię około 1 hektara i zamieszkiwana przez grupę ludzką o dość znacznej liczebności, sięgającej być może ponad stu osób. Odmienny plan przestrzenny prezentuje osada C2. Generalnie możemy stwierdzić, że rozwijała się ona również w formie owalnicy, ale bez placu centralnego. Jego miejsce zajmują dwie odsłonięte centralne zagrody, może w układzie rzędomym z kontynuacją kolejnych (np. 2-3) już poza obszarem badań, które „obrastały” wieńcami następnych zgrupowań obiektów. Jej wielkość, obejmująca powierzchnię około 1 hektara oraz nasycenie obiektami i materiałem zabytkowym wskazuje, że w grę wchodzi osada długotrwała, zamieszkiwana przez społeczność liczącą może 150-200 osób. Osady C3 i C4 położone blisko siebie, wzdłuż południowej krawędzi niewielkiego obniżenia terenowego, będącego w przeszłości zapewne terenem podmokłym, odprowadzającym sezonowo wody z obszarów wyższych. Obie zostały założone na planie owalnicy z placem centralnym. W przypadku osady C3 plac jest pozbawiony jakiegokolwiek zabudowy wewnętrznej, natomiast w odniesieniu do

osady C4 odnotowujemy na nim obecność niewielkiej zagrody. W przypadku obu tych osad, w przeciwieństwie do wcześniej omówionych, mamy do czynienia ze znacznie mniejszą liczbą zgrupowań obiektów, z mniejszym zazwyczaj ich nasyceniem samymi obiektami oraz o zdecydowanie mniejszej liczbie materiałów zabytkowych w obiektach i warstwie kulturowej. Są to niewątpliwie relikty osad o dość krótkim czasie funkcjonowania i mniejszej liczebnie zamieszkującej je grupie ludzkiej. W przypadku osady C3 byłoby to około 40 osób, a w odniesieniu do C4 około 50-60 osób. Ich powierzchnie zagospodarowania obejmowały obszar poniżej 0,5 hektara.

W oparciu o charakterystykę osad ze Zgórza można pokusić się o stworzenie zgeneralizowanej ich klasyfikacji w ramach pewnych kategorii wyznaczonych przez wielkość oraz strukturę zagospodarowania przestrzennego. Do kategorii I zaliczymy wtedy osady o znacznych rozmiarach, sięgających około 1 hektara, o bogatym nasyceniu obiektami i materiałem zabytkowym oraz rozbudowanej strukturze przestrzennej. Przykładem tej grupy mogą być długotrwałe osady C1 i C2, odgrywające zapewne znaczącą rolę w strukturze osadniczej omawianego terenu. W przypadku osad tej kategorii należy wydzielić jeszcze ich odmiany A i B ze względu na plan zagospodarowania przestrzennego. Kategorię IA tworzyłyby osady zwielokrotnione w rodzaju osady C1, które zamieszkiwało kilka organizmów „rodowych” oraz kategorię IB, tworzoną zapewne przez jedną rozrastającą się grupę rodzin, jak może być w przypadku osady C2. Do kategorii II należałoby włączyć osady o charakterze owalnicy, mniejsze obszarowo (do około 0,5 hektara) i mniej rozbudowane w swej strukturze przestrzennej, tworzone przez kilka/kilkanaście rodzin. W przypadku stanowiska w Zgórzu byłyby to osady C3 i C4.

Wszystkie osady ze stanowiska w Zgórzu, w swych strukturach organizacji wewnętrznej charakteryzują się występowaniem mniejszych zgrupowań obiektów. Co istotne, zgrupowania uznawane za pozostałości zagród we wszystkich osadach, obejmują najczęściej obszar o powierzchni około 1,5 ara. W żadnej z omawianych osad nie odnotowano typowego domu o konstrukcji słupowej, który mógłby spełniać funkcje mieszkalne. Ich miejsce zajmują, naszym zdaniem, dość rozległe jamy, będące pozostałością zapewne po budowlach częściowo zagłębionych w grunt. Jedynie w obrębie osady C1, być może mamy do czynienia z ewentualnymi budowlami słupowymi w obszarze zgrupowania XV. Tylko w niektórych osadach wyróżniono zgrupowania obiektów o charakterze gospodarczym, które spełniały funkcje magazynowe dla całej społeczności lub pewnej grupy. Z takimi sytuacjami spotykamy się w osadzie C1 oraz C3.

Niestety, w wielu przypadkach trudno jednoznacznie wyznaczyć w obrębie poszczególnych zgrupowań uznanych za zagrody, hipotetyczne jednostki w rodzaju podwórza. Jest to natomiast, jak się wydaje, bardzo prawdopodobne w zgrupowaniach o charakterze gospodarczo-magazynowym, zakładanych na planie owalu z obiektami na obwodzie, a niekiedy i w centrum, które obejmują często większy obszar niż zagrody właściwe (do 2,5-3 arów). Z takimi układami mamy do czynienia tylko w osadzie C2 i być może osadzie C1 (zgrupowanie zewnętrzne Z.X). Istotne, że w przypadku wszystkich rozpatrywanych osad ze Zgórza, na zewnątrz ich centrów, odkrywamy często odosobnione zgrupowanie, co może sugerować, że spełniały bliżej nieokreślone funkcje specjalne w całej strukturze poszczególnych osad.

Z powyższego porównania wynika, że na stanowisku w Zgórzu mamy do czynienia z czterema osadami o zróżnicowanym planie i strukturze zagospodarowania przestrzennego oraz różnej wielkości. Ich układy przestrzenne są zapewne w znacznym stopniu dostosowane do sytuacji terenowej, ale niewątpliwie mają także głębsze korzenie w tradycji, a zapewne wynikają również z wewnętrznej struktury użytkujących je grup społecznych. Na ten temat wypowiadał się Z. Kobyliński stwierdzając m.in.: „Rozmieszczenie trwałych obiektów mieszkalnych w obrębie osady jest zagadnieniem o szczególnym znaczeniu, ponieważ (...) odzwierciedlać powinno cały szereg istotnych relacji zachodzących w obrębie funkcjonującego w przeszłości systemu społeczno-kulturowego. Chodzi tu przede wszystkim o więzi wynikające ze struktury pokrewieństwa, zróżnicowania statusowego i majątkowego oraz ze społecznego podziału pracy” (Z. Kobyliński, 1988). Porównywalne układy przestrzenne osad do tych ze Zgórza nie są zbyt często spotykane na innych stanowiskach, co znajduje bezpośrednie odzwierciedlenie w dotychczasowych publikacjach, zwłaszcza ze względu na zastosowaną metodę analizowania ich rozplanowania. Po raz pierwszy, zastosowano ją przy analizie kompleksu osad z prezentowanego w pierwszej części autoreferatu z Grabka.

Podsumowując badania z Grabka i Zgórza należy podkreślić, że jednoznacznie udowodniono, iż największe nawet osady KŁ obejmują obszar najwyżej około 1 hektara i są to obiekty jednofazowe w aspekcie stylistyki ceramicznej spotykanej na stanowisku. Ponadto, występowanie na stanowiskach aż kilku osad w bezpośrednim sąsiedztwie i to bliskich sobie czasowo, wskazuje na funkcjonowaniu systemu rotacyjnego w rolniczej eksploatacji terenu i nie ma mowy o kilkusetletnim czasie trwania w tym przedziale chronologiczno -kulturowym pojedynczej osady.

3. Stanowisko Bieniędzice 5. Artykuł: Muzolf B., *Sprawozdanie z badań wielokulturowego stanowiska archeologicznego na projektowanej obwodnicy miasta Wielunia w miejscowości Bieniędzice*, „Raport” 8, 2013, s. 429-448.

W roku 2007 przeprowadziłem badania na stanowisku leżącym w pasie obwodnicy Wielunia, w Bieniędzicach stan. 5, pow. Wieluń, obejmując nimi obszar 123 arów. Stanowisko to wyróżnia się z ogółu stanowisk, specyfiką odkrytych na nim obiektów. Dokonano na nim odkrycia blisko 850 palenisk/pieców kultury przeworskiej, co jest największym ich zgrupowaniem na obszarze Polski, ale oprócz tego poziomu chronologiczno-kulturowego i kilku innych wyróżniono również horyzont związany z osadnictwem podgrupy kępińskiej, grupy górnośląsko-małopolskiej łuzyckich pól popielnicowych. Ogółem pozyskano 8316 fragmentów naczyń i odkryto blisko 150 obiektów, datowanych materiałem zabytkowym. Wśród obiektów przeważają jamy o różnorodnym przeznaczeniu, przy niewielkiej liczbie zidentyfikowanych dołów posłupowych, mogących wchodzić w skład budowli słupowych o przeznaczeniu mieszkalnym. Na obszarze osady wyeksplorowano również pojedynczy grób popielnicowy ze szczątkowo zachowaną kolistą obstawą kamienną.

Analiza rozplanowania przestrzennego obiektów osady jest utrudniona, gdyż, jak można przypuszczać, część z nich uległa zapewne zniszczeniu przez młodsze osadnictwo, głównie kultury przeworskiej. Zdecydowane zagęszczenie obiektów „łuzyckich” obserwujemy w partii centralnej badanego obszaru, to jest głównie w zakolu meandrującej rzeki Pysnej, lewobrzeżnego dopływu Warty, która zapewne w owym czasie płynęła bezpośrednio pod skarpą brzegu na którym jest usytuowana osada.

Bliższa analiza układu obiektów skłania do przypuszczenia, że największe ich nagromadzenie, sugerujące rdzeń rozpoznawanej osady, tworzy układ kolisty o średnicy około 60 metrów. W rozkładzie przestrzennym obiektów wyróżniono również 13 ich zgrupowań. Na centralną część osady składało się najpewniej 9 z nich, z których 8, tworzyło dookołą zabudowę wokół kolistego placu centralnego o średnicy około 20 metrów, na którym zlokalizowano zgrupowanie 9. Natomiast na placu centralnym zlokalizowano zgrupowanie 9, o stosunkowo najmniejszej powierzchni i wyróżniające się też małą liczbą obiektów i cechami strukturalnymi. W jego skład wchodziły 3 jamy, rozległa ziemianka oraz 6 dołów posłupowych, które jednoznacznie tworzyły układ budynku słupowego (domu lub rodzaju wiaty o wymiarach 4 x 6 m), być może związanego ze wzmiankowaną ziemianką. Z jej wypełniska wydobyto znaczne ilości fragmentów naczyń, fragmenty żarna nieckowatego oraz rozcieracze kamienne. Konstrukcje słupowe umożliwiające rekonstrukcje ewentualnych domów zidentyfikowano dodatkowo tylko w jednym jeszcze zgrupowaniu. Natomiast w innych

odstłonięto rozległe jamy, które mogły spełniać funkcje mieszkalne. Zadziwia jednocześnie ilość jam o przeznaczeniu magazynowym w każdym z odkrytych zgrupowań. Na zewnątrz wyróżnionego centrum osady ujawniono dalsze zgrupowania obiektów, które najpewniej pozostają w jakimś związku z osadą „centralną”. Wśród nich na uwagę zasługuje kompleks obiektów oznaczony jako „I”, w obrębie którego obserwujemy wyjątkowe zagęszczenie jam gospodarczych, otoczonych w sporej odległości wiankiem kolejnych. Być może to zgrupowanie obiektów tworzy oddzielny kompleks związany z osadą, ale o przeznaczeniu czysto gospodarskim. Warto w tym miejscu wskazać na analogie w rozplanowaniu tej osady do osady B1 z nie tak odległego (opisanego już wyżej) stanowiska Grabek 11, gdyż podobieństwa w rozplanowaniu przestrzennym są uderzające. Tak w Bieniądzicach stan. 5, jak i Grabku stan. 11, obie osady są założone na planie koła, z zagrodami rozłożonymi wokół centralnego placu i zagrodą na jego środku. Na zewnątrz tego układu znajduje się drugi szereg zabudowy. W Grabku na osadę centralną B1 składa się 7/8 zagród z fazy 1, z 1 centralną na placu, co jest w zasadzie identycznym układem jak w Bieniądzicach stan. 5. Datowanie osady w Bieniądzicach ze względu na formy naczyń oraz ich zdobnictwo należy sytuować w przedziale V okresu epoki brązu - okres halsztacki C.

4. Stanowisko Smólsk 2/10. Artykuł współautorski: B. Muzolf, P. Kittel, P. Muzolf, *Sprawozdanie z prac badawczych na wielokulturowym kompleksie osadniczym w miejscowości Smólsk stan. 2/10, gm. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie (Autostrada A1, nr autostradowy:93, 91), „Raport” 2007-2008, Warszawa 2012, s. 43-64.*

Kolejnymi szeroko - płaszczyznowymi badaniami którymi kierowałem były prace na stanowisku 2/10 w Smólsku, pow. Włocławek. Przeprowadzono je w latach 2008-2009 na obszarze ponad 867 arów. Na tym wielokulturowym stanowisku z osadnictwem od schyłkowego paleolitu lub wczesnego mezolitu na kulturze jastorfskiej kończąc, odkryto 2 115 obiektów pozyskując z warstw kulturowych oraz obiektów ponad 63 000 artefaktów. Stanowisko w Smólsku 2/10 to głównie przebogate znaleziska z wczesnego neolitu kultury ceramiki wstęgowej rytej (w tym z najstarszą studnia na ziemiach polskich zawierającą depozyt ceramiczny w postaci 23 naczyń glinianych datowanych na 2 poł. VI tys. p.n.e.) oraz kultury cerami wstęgowej klutej i kolejnych kultur neolitycznych. Na tym olbrzymim obszarze objętym badaniami wyróżniono także poziom chronologiczno-kulturowy związany z kilku fazowym osadnictwem łużyckich pól popielnicowych w odmianie kujawskiej (wschodniowielkopolskiej) grupy pól popielnicowych z datowaniem w przedziale od V OEB po HaD włącznie, co potwierdzają również uzyskane daty C14.

Na przebadanym obszarze wyróżniono ostatecznie dziewięć koncentracji obiektów i materiałów ruchomych związanych z tym poziomem kulturowym. Wśród nich ujawniono założenia osad na planie kolistym i owalnym z placami centralnymi, jak i również rzędownym. Co istotne, również w ich obrębie jednoznacznie wyznaczono zgrupowania obiektów o czysto magazynowym przeznaczeniu, w postaci zgrupowań po kilkanaście jam zasobowych, które zajmowały wydzielone strefy w kolistych założeniach osad, m.in. w oznaczonych jako strefy ŁIII i ŁV. Również wyznaczona, jak i przewidywana w osadach nie objętych całościowo wykopem badawczym, ilość zagród/rodzin w takich osadach oscyluje w przedziale 5-7. Jest to wielkość analogiczna, jak w omawianych wcześniej osadach z Grabka, Zgórza, czy też z Bieniądzie.

5. Stanowisko Lutomiersk-Koziówki 3. Monografia wieloautorska: *Lutomiersk-Koziówki stanowisko 3 a-c, pow. pabianicki, woj. łódzkie. Wielokulturowy zespół osadniczy od schyłku paleolitu po okres nowożytny, Łódź 2012, strony autorskie: 9-25, 57-58, 114-188, 279-297 (grant ministerialny).*

Stanowisko leży na półwyspie wcinającym się w dolinę środkowego Neru i jest oblewane jego dopływem w postaci niewielkiej rzeki Wrzącej. Odkryte w 1945 i badane już w 1946 przez prof. Konrada Jażdżewskiego, z kontynuacją w 1948, 1954, 1960, 1962, 1963 i 1964 oprócz wzmianek w literaturze nie doczekało się końcowego opracowania. Ostatnie badania pod moim kierunkiem zrealizowano w 2009 roku i były one punktem wyjściowym do stworzenia monografii tego stanowiska. Jest to swego rodzaju „tell” Polski Środkowej, gdzie mamy do czynienia prawie ze wszystkimi jednostkami kulturowo-chronologicznymi z tego regionu. Odkryto tutaj 12 poziomów chronologiczno-kulturowych z różnych faz, poczynając od obozowisk paleolitycznego i mezolitycznych, poprzez neolityczne osadnictwo kultury ceramiki sznurowej, grupy linińskiej kultury niemeńskiej, kultur: trzcinieckiej, łużyckiej, pomorskiej, przeworskiej i wczesnopiastowskiej na czasach nowożytnych kończąc. W bogatych zestawach znalezisk na szczególną uwagę zasługują znaleziska związane z kulturą trzciniecką wskazujące na silne kontakty z ugrupowaniami zakarpaccimi. Równie istotny i bardzo rozległy obszarowo poziom osadnictwa jest związany z osadnictwem środkowopolskiej grupy łużyckich pól popielnicowych. Ze względu na obszar stanowiska, sięgający około 3 hektarów i bardzo znikomy procent przebadania jego powierzchni nie możemy w tym przypadku przeprowadzić analizy rozplanowania przestrzennego znajdujących się tutaj osad. Tym niemniej w wykopach badawczych wyróżniono jednoznacznie zgrupowania obiektów o przeznaczeniu czysto magazynowym, ale także o charakterze mieszkalnym. Przy ważnych znaleziskach pozwalających na stwierdzenie parania

się na tym stanowisku wytwórczością brązowniczą było istotne także opracowanie stylistyki materiałów ceramicznych i ich datowanie bezwzględne. Przy opracowaniu tychże materiałów zastosowano metodę, którą już wypraktykowano w opracowaniu osad, m.in. z Grabka i Zgórza. Niewątpliwie na stanowisku w Lutomiernsku-Koziówkach 3a-c mamy do czynienia z dwoma fazami, które wyraźnie wyróżniają się w ceramice i są potwierdzone datami C14. Do pierwszej fazy zaliczają się materiały, gdzie w zdobnictwie przeważają wątki wykonywane w postaci szerokich skośnych, jak i łukowatych faset lub kanelur. Datowanie tej fazy, można powiedzieć inicjalnej na tym stanowisku, to 2 poł. III OEB i początki IV OEB (BrD/HaA1-HaA2), co potwierdzają daty C14 z przedziału 1212-930BC. Jest to faza, którą można określić, jako klasyczną dla środkowopolskiej grupy łużyckich pól popielnicowych. Natomiast większość materiałów przynależy już do fazy II i III, które możemy określić mianem postklasyczne, gdzie zdobnictwo i formy naczyń ulegają zmianie. Wśród zdobnictwa przeważają wątki budowane z drobnych kanelur, a wśród naczyń, m.in. garnki jajowate. Te fazy sytuujemy od początków HaB1, czyli od 2 poł. IV OEB po HaB3 włącznie, czyli schyłek V OEB i początek HaC. Dla tych faz dysponujemy 11 datami C14, które przy prawdopodobieństwie 68,2% obejmują przedział lat: 1004-770BC, a głównie 924-770BC.

6. Stanowisko Lutomiernsk-Wrzęca 1, Mastki stan. 2 gmina Chąsno, województwo łódzkie. Monografia zbiorowa: Muzolf B., Zielińska A., Kittel P., Lutomiernsk-Wrzęca stan. 1, gmina Lutomiernsk, Mastki stan. 2 gmina Chąsno, województwo łódzkie. Dwa cmentarzyska z epoki brązu łużyckich pól popielnicowych z Polski Środkowej, Łódź 2017; strony autorskie: 5-8, 17-15, 25-251 (grant ministerialny).

Kontynuacją prac nad polami popielnicowymi w Polsce Środkowej jest kolejny temat dotyczący tym razem stanowisk sepulkralnych. W tym wypadku dokonano opracowania dwóch cmentarzysk przynależnych do fazy klasycznej środkowopolskiej grupy łużyckich pól popielnicowych. Pierwszym z nich jest znane już z literatury cmentarzysko w Lutomiernsku-Wrzęcej stan. 1, gm. Lutomiernsk, pow. Pabianice, które łączy się ze zreferowanymi wcześniej osadami „łużyckimi” na stanowisku Lutomiernsk-Koziówki stan. 3a-c. Obecnie cmentarzysko Lutomiernsk-Wrzęca 1 zostało poddane ponownej analizie z uwzględnieniem nowych odkryć. Drugim cmentarzyskiem jest obiekt w Mastkach stan. 2, gm. Chąsno, pow. Łowicz, z którego pochodzi 146 zespołów grobowych pozyskanych w latach 1963-1964, które dotychczas nie były udostępnione. Nadrzędnym celem zrealizowanego opracowania była próba porównania obu cmentarzysk pod różnymi aspektami badawczymi.

Do odkrycia pierwszych pochówków na cmentarzysku lutomiernskim doszło już w 1940 roku, a historię tych badań, jak również ich kontynuację z lat 1946 i 1951 omówiła

H. A. Ząbkiewicz-Koszańska, autorka badań z 1940 roku w swych publikacjach (1956, 1957). W trakcie badań lat: 1940, 1946 i 1951 odkryto 53 groby. Do kolejnych odkryć dokonanych w trakcie badań ratowniczych doszło dopiero latach 1985-2001, kiedy to pozyskano kilka dalszych grobów. W 2008 roku przeprowadzono badania ratownicze w związku z budową domu jednorodzinnego na obszarze stanowiska, co doprowadziło do odkrycia dalszych szesnastu grobów popielnicowych, które zostały włączone do ostatniej publikacji. Ostatecznie z tego cmentarzyska dysponujemy 58 grobami z 95 osobnikami w nich złożonymi.

Z kolei odnośnie do cmentarzyska w Mastkach stan. 2, to na pierwsze groby natrafiono w trakcie wybierania piasku, najprawdopodobniej jeszcze przed 1963 rokiem, kiedy to zgłoszono ten fakt do Urzędu Konserwatorskiego w Łodzi. Z tego też powodu podjęto decyzję o przeprowadzeniu badań ratowniczych zrealizowanych w sezonach lat 1963-1964 pod kierunkiem Z. Kaszewskiego z Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Badaniami objęto wówczas obszar 1475 m², na którym odkryto 146 grobów z 206 osobnikami.

Dla obu cmentarzysk przyjęto ten sam schemat opracowania materiałów, wykorzystując klasyfikacje wypracowane dla materiałów zabytkowych pochodzących z osad, które zostały omówione wcześniej. Przy obiektach grobowych zastosowano natomiast ogólnie przyjęte w tego typu opracowaniach metody badawcze. Na obydwu cmentarzyskach odnotowano wyłącznie obecność grobów płaskich, w obrządku ciałopalnym. Przeprowadzona analiza porównawcza grobów wykazała znaczące podobieństwa przy wystąpieniu pewnych różnic między tymi nekropolami. Najczęściej były to groby popielnicowe jedno- lub wielopopielnicowe. Tylko takie groby odnotowano na cmentarzysku w Mastkach stan. 2, natomiast w Lutomiarsku-Wrzącej stan. 1, ich uzupełnieniem były także groby jamowe (bezpocielnicowe). Istotna, kolejna różnica to występowanie na tym ostatnim cmentarzysku dość licznych grobów z konstrukcjami kamiennymi, których całkowicie brak w Mastkach stan. 2. Na szczególną uwagę zasługuje tutaj grób w formie „skrzyni” wykonanej z otoczków, który odkryto w Lutomiarsku-Wrzącej, który bezpośrednio nawiązujący do tego typu grobów z tzw. grupy konstantynowskiej z III EB. Wśród rodzajów grobów również obserwujemy wyraźne różnice, gdyż na cmentarzysku w Mastkach wyraźnie zwiększa się udział grobów wielopocielnicowych w porównaniu do Lutomiarska-Wrzącej.

Szczególną uwagę zwrócono na rozplanowanie przestrzenne cmentarzysk w celu porównania ich przestrzeni grzebalnych z zagospodarowaniem przestrzeni osad. Kwestia wydzielania w przestrzeni cmentarnej skupisk i zgrupowań grobów ma już długą tradycję w naszej literaturze. Najszerzej tą problematykę omówiła w swych pracach T. Rysiewska

(1996), a znaczącego uzupełnienia dokonał J. Woźny (2000). Generalnie sprowadza się to do kwestii, czy w przestrzeni sepulkralnej można dopatrywać się pewnych układów grobów, które mogłyby odzwierciedlać jakąś organizację struktur społecznych danej grupy pradziejowej. W odniesieniu do dwóch analizowanych cmentarzysk podjęto próbę odczytania ich organizacji przestrzennej, wykorzystując generalnie założenie o bliskości przestrzennej grobów, zwracając jednocześnie uwagę na ich chronologię. Jest to analogiczne podejście, jak w przypadku analizowania bliskości obiektów osadowych, tworzących zgrupowania obiektów o różnym charakterze, czyli zagród lub o przeznaczeniu gospodarczym. W wypadku cmentarzysk groby położone blisko siebie odpowiadają pewnym powiązaniom społecznym. Niewątpliwie jednym z podstawowych zagadnień dotyczących cmentarzysk jest odczytanie ich organizacji przestrzennej. Cały problem sprowadza się to do kwestii, czy w przestrzeni sepulkralnej można dopatrywać się pewnych układów grobów, które mogłyby odzwierciedlać organizację struktur społecznych danej grupy pradziejowej. W oparciu o wiele elementów można dokonywać wyznaczania pewnych stref na obszarze cmentarzyska, które wyróżniają się swoim charakterem, a to z powodu chronologii grobów, płci i wieku pochowanych, formy grobu, rodzaju pochówku, wyposażenia, itd. Jednak naszym zdaniem podstawowym wyznacznikiem jest kwestia odległości pomiędzy grobami. Do odległości międzygrobowych odnosił się w swej pracy bardzo obszernie J. Woźny. W wielu wypadkach nie ma tutaj znaczenia ich pewne zróżnicowanie chronologiczne wyznaczone ze względu na stylistykę naczyń, czy też poza ceramicznych wyznaczników inwentarzy grobowych. Oczywiście są tutaj pewne wyjątki, w przypadku daleko idących różnic chronologicznych. Dość bliskie zróżnicowanie chronologiczne grobów, jeżeli jest to możliwe do jednoznacznego wyznaczenia, może wskazywać na długotrwałość wyznaczonego ich zgrupowania.

W przeprowadzonej analizie rozplanowania przestrzennego obu cmentarzysk wykorzystano modele J. Woźnego, które dowodnie wskazują, że autor jednoznacznie stwierdzał, iż w obszarze cmentarzysk wydzielają się pewne skupiska grobów, aczkolwiek nie wykorzystał wszystkich możliwych ich układów przestrzennych odnotowywanych na cmentarzyskach. W naszej propozycji analizowania cmentarzysk wprowadziliśmy kilka nowych określeń dla pewnych układów grobów, przypisując je w stratygrafii pionowej cmentarzyska, do tzw. poziomów grobów. Poziom I to odpowiednik skupisk grobów typu A wg J. Woźnego, czyli najbliższej siebie położonych 2-3 grobów. Poziom II odpowiada zgrupowaniom typu B wg. J. Woźnego i wiąże najbliższe siebie skupiska poziomu I. Ponadto wprowadzamy poziom III grobów, który tworzy wyraźnie większe zespoły, łączące zgrupowania grobów z poziomu II. Wydzielany poziom IV określa tzw. strefy grzebalne

cmentarzyska i łączy najbliższej siebie położone zespoły poziomu III. Z kolei strefy grzebalne poziomu IV składają się dopiero na ogólną formę przestrzenną całego cmentarzyska, która odpowiada poziomowi V. Jednak trzeba zastrzec, że nie wszystkie cmentarzyska umożliwiają wydzielenie wszystkich wymienionych pięciu poziomów układów grobowych składających się na cmentarzysko, a jest to związane niewątpliwie z czasem ich trwania, ale także być może i różnic regionalnych.

Do przeprowadzenia takiej pełnej analizy, w myśl przyjętych powyżej zasad, nadaje się w tym przypadku jedynie cmentarzysko w Mastkach stan. 2, ze względu na obszar przebadania. W przypadku cmentarzyska w Lutomiersku-Wrzącej stan. 1, ze względu na brak całościowego przebadania, dotyczy to jedynie pewnych jego fragmentów w dwóch wykopach z 1940 i 2008 roku, które posiadając plany zbiorcze umożliwiły wykazanie obecności trzech układów grobów z trzech poziomów, tj. z I, II i III, składających się na jego strukturę wewnętrzną. Dla cmentarzyska w Mastkach w pierwszym etapie postępowania wydzielono skupiska grobów poziomu I, które połączyliśmy w 54 zgrupowania grobów poziom II. W obrębie tychże zgrupowań występuje od 2 do 4 skupisk grobów z poziomu I. Z kolei zgrupowania poziomu II, w liczbie 3 do 5, wchodzi w skład tworzących się, naszym zdaniem, znacznie rozleglejszych tzw. stref grzebalnych poziomu III, wyraźnie wyodrębniających się w przestrzeni całego cmentarzyska. Takich zgrupowań identyfikujemy 20 (I – XX). Z kolei one składają się na tzw. strefy grzebalne poziomu IV. Ostatecznie w planie przestrzennym cmentarzyska wydzieliliśmy osiem/dziewięć stref grzebalnych poziomu IV, oznaczonych od A do I, które składają się na całościowy plan przestrzenny cmentarzyska poziomu V. Ostatecznie, po przeprowadzonej analizie, dość jednoznacznie wynika, że w przypadku cmentarzyska w Mastkach jego ogólny plan przestrzenny przyjmuje formę owalną. Rozpatrując rozplanowanie przestrzenne cmentarzyska na poziomie IV, tj. tzw. stref grzebalnych, zauważamy, że w jego centrum występuje strefa grzebalna A, wpisująca się w owal, zawierająca największą liczbę grobów w 5 zespołach grobów poziomu III. Natomiast na zewnątrz strefy A, wyraźnie tworzył się dookolny wieniec składający się z siedmiu kolejnych stref grzebalnych: B, C, D, E, F, G i H. Uzupełnieniem jest jeszcze jedna strefa (być może początek większego zgrupowania pozostającego poza obszarem badań) położona na zewnątrz wieńca dookolnego, oznaczona jako I. W odniesieniu do cmentarzyska w Lutomiersku-Wrzącej stan. 1, z powodu braku przebadania większego obszaru cmentarzyska, mogliśmy jedynie stwierdzić występowanie grobów I, II i III poziomu.

Jakkolwiek wydzielenie owych skupisk, zgrupowań i stref jest w znacznym stopniu obarczone subiektywnym spojrzeniem, to dla sprawdzenia obecności lub ich braku na innych

cmentarzyskach poddano nowej analizie szereg stanowisk badanych w przeszłości. Okazało się, że z takimi układami spotykamy się na wielu cmentarzyskach z Polski Środkowej, jako przykłady możemy przywołać tutaj znane cmentarzyska ze Słowika stan. 1, pow. Łęczyca i Stobnicy stan. 1, pow. Piotrków Trybunalski, publikowane przez H. Wikłaka (1961, 1964).

Na obu wymienionych cmentarzyskach możemy wyróżnić układy grobów z poziomów od I do IV. W przypadku cmentarzyska w Słowiku należy ostatecznie wydzielić pięć stref grzebalnych poziomu IV, a w Stobnicy cztery strefy, przy bardzo rozbudowanej strefie centralnej, co ma odpowiednik w Mastkach. W Stobnicy centralna strefa grzebalna (A) obejmuje sześć zespołów grobów poziomu III przy czterech w Mastkach. Natomiast strefy grzebalne w Słowiku wykazują układ dookolny wokół pierwotnie pustego placu centralnego. Zresztą oba wymieniane cmentarzyska, tak jak i w Mastkach wykazują ogólnie układ IV poziomu stref grzebalnych otaczających strefę centralną cmentarzysk.

Dla porównania z innymi terenami dokonano także takiej analizy m.in. dla dwóch przykładowych cmentarzysk z obszaru tarnobrzeskiej kultury łużyckiej, z miejscowości Furmany, stan 1 i z Grodziska Dolnego, stan. 2. W przypadku tych cmentarzysk, widzimy wyraźnie możliwość wydzielenie wszystkich układów grobów z poziomów: I, II, III i IV. Ostatecznie w Furmanach możemy wydzielić 4 strefy grzebalne przedzielone najpewniej drogą. Zdecydowanie odmienny układ obserwujemy na cmentarzysku publikowanym przez S. Czopka (2007), w Grodzisku Dolnym, który jest charakterystyczny dla wielu cmentarzysk tarnobrzeskich. Występujące tutaj groby przyjmują charakterystyczny układ liniowy, aczkolwiek i tutaj występują odstępstwa od tej reguły. Tym niemniej również i tutaj są podstawy do wydzielenia układów wyróżnionych przez nas poziomów I, II i III. Autor omówienia tego cmentarzyska wyróżnił na nim dziesięć podstawowych zgrupowań, które odpowiadają ogólnie dopiero naszemu poziomowi III. Warto jednak zwrócić uwagę na pewną zbieżność ilości grobów w poszczególnych zgrupowaniach tego cmentarzyska, które obejmują od 7 do 31 grobów. Te wielkości odpowiadają w przybliżeniu liczebności grobów w strefach grzebalnych w Mastkach, zwłaszcza w liczebności grobów (około 23-24 grobów) w Grodzisku Dolnym, w zgrupowaniach nr II i III. Kwestią interpretacji jest określenie charakteru tych wydzielających się poziomów układów grobów. Jednak naszym zdaniem, odnośnie do wyróżniania skupisk w Grodzisku Dolnym i Mastkach, zachodzi pewna zasadnicza różnica. W odniesieniu do Mastek stan. 2 wydzielano zgrupowania grobów w trzech podstawowych poziomach, co odpowiada propozycjom J. Woźnego, gdy w Grodzisku Dolnym stan. 2 wydzielono jedynie jeden poziom, który zasadniczo odpowiada naszemu poziomowi III. Z tego też powodu poddaliśmy cmentarzysko w Grodzisku Dolnym

stan. 2 analizie przestrzennej zastosowanej przy cmentarzysku w Mastkach. Wynika z tej analizy, że w ogólnych skupiskach wyznaczonych w Grodzisku Dolnym można wydzielić również mniejsze zgrupowania grobów uwzględnione w naszej analizie. Trzeba jednak podkreślić nieco inne podejście metodyczne i inny cel analiz przeprowadzonych dla Grodziska Dolnego. Równie interesującym jest przykład publikowanego w 2008 roku przez J. Lewczuka cmentarzyska z Sękowic stan. 8 w gminie Gubin, z zachodniego obszaru pól popielnicowych, datowanego na starszy okres przedrzymski. Autor wyróżnił na nim sześć zgrupowań (A-F), w ramach których uwzględniał mniejsze skupiska. Tutejsze zgrupowania niewątpliwie odpowiadają naszym poziomom I, II, III oraz IV. W wydzielonych zgrupowaniach jest lokalizowane od 4 do 37 grobów. Są to wielkości przystające do liczebności stref grzebalnych w Mastkach. Autor, J. Lewczuk stwierdza, że najmniejszą jednostką jest pojedynczy grób, ale skupisko kilku takich grobów (czyli najpewniej nasz poziom II) to prawdopodobnie odpowiednik jednej małej rodziny. Następnie wydziela zgrupowania „z wydzielanymi kilkoma różnej wielkości skupiskami...”, co ma prawdopodobnie odpowiadać wielkiej rodzinie. Najpewniej odpowiada to naszemu poziomowi III. Ostatecznie autor uznaje, że całe cmentarzysko było użytkowane przez „mały ród”.

Ostatecznie uważamy w odniesieniu do analizowanych przez nas cmentarzysk w Mastkach i Lutomiarsku-Wrzącej, że skupiska poziomu II są odpowiednikiem grobów członków najbliższej rodziny, które składają się z grobów poziomu I. Najpewniej groby wielopopielnicowe (z poziomu I) również są odpowiednikiem podstawowej rodziny (zaliczane do poziomu II). W takiej sytuacji poziom III, to być może groby rodziny rozszerzonej, a poziom IV mógłby odpowiadać najpewniej rodowi. Natomiast w stosunku do całego cmentarzyska, czyli poziomu V, jest to kwestia otwarta, aczkolwiek może mu odpowiadać pojęcie klanu zamieszkującego np. daną osadę i tworzących cmentarzysko.

Dla zweryfikowania proponowanych, wydzielonych poziomów grobów wyznaczono część cmentarzyska w Mastkach obejmującą strefy grzebalne poziomu IV (A, B, C, D i fragment H) z podziałami niższego rzędu do szczegółowej analizy antropologicznej, wykonanej przez dr Annę Zielińską. Było to próbą wyciągnięcia wniosków metodami z warsztatu antropologa i porównania ich z wnioskami wyciągniętymi w oparciu o ustalenia archeologiczne. Z powyższej analizy wynikało, że w przypadku cmentarzyska w Mastkach mamy do czynienia z obiektem wielopokoleniowym, składającym się zapewne z kilku rozrastających się rodzin podstawowych. Naszym zdaniem na cmentarzysko w Mastkach składają się groby 8 rodzin, chowanych w 8 wydzielonych na cmentarzysku strefach grzebalnych poziomu IV. Całość tworzy zamknięte cmentarzysko poziomu V.

Zasadnicze różnice na cmentarzyskach z Lutomiarska-Wrzącej i Mastek obserwujemy głównie we frekwencji morfogrów naczyń wykorzystywanych jako popielnice. W tym przypadku grupa ludzka wykorzystująca cmentarzysko lutomiarskie zdecydowanie preferowała jako popielnice wazy baniaste, m.in. z kryzą u wylewu, gdy w Mastkach były to garnki tzw. esowate (lub tulipanowate) i w znacznej liczbie wazy dwustożkowate. Dość jednoznacznie możemy stwierdzić, że groby na obydwu cmentarzyskach są bardzo ubogo wyposażane w elementy dodatkowe, odnosi się to szczególnie do przedmiotów pozaceramicznych, a zwłaszcza brązów. Należy zwrócić uwagę na pewną prawidłowość zaobserwowaną w Mastkach, gdzie obecność przedmiotów brązowych stwierdzono w czterech grobach (w pięciu egzemplarzach), w których były pochowane dzieci, a w dwóch przypadkach towarzyszyła im osoba dorosła, w tym raz kobieta. Jednak największe brązy, w postaci dwóch bransolet, wystąpiły w grobie z pochówkiem infans II. Może to sugerować, że wszystkie brązy były związane jednak właśnie z pochówkami dzieci. W Lutomiarsku były to jedynie dwa drobne „brązy”, w tym jeden wystąpił być może w grobie symbolicznym. Z wyposażeniem pozaceramicznym wiążemy także szczątki zwierzęce. W wyniku przeprowadzonej analizy stwierdzono, że takie pozostałości notujemy w 19 grobach cmentarzyska w Mastkach, w tym, w 8 przypadkach były to pochówki osób dorosłych, a tylko raz w dziecięcym przy tylko jednym grobie w Lutomiarsku – Wrzącej stan. 1. Najczęściej elementem dodatkowym w wyposażeniu grobów są naczynia przystawkowe i fragmenty naczyń. Zdecydowanie częściej wstępują one w grobach cmentarzyska w Mastkach, niż w Lutomiarsku-Wrzącej.

Datowanie omawianych cmentarzysk przeprowadzono w oparciu o analizę materiałów archeologicznych, wspartych serią dat C14. Nie ulega wątpliwości, że pod względem zdobnictwa naczyń cmentarzyska należą do tej samej grupy kulturowej, czyli środkowopolskiej grupy łżyckich pól popielnicowych. Tym niemniej są zauważalne pewne różnice w inwentarzach, co może wskazywać na pewne odmienności regionalne w ramach tejże grupy, jak i również pewne różnice chronologiczne. Nie ulega wątpliwości, że materiały z obydwu cmentarzysk pozostają pod przemożnym wpływem grup z południa i południowego-wschodu Polski oraz zakarpaccich. Odnosi się to tak do morfologii naczyń, ich zdobnictwa, ale także i technologii wykonania. Dobrze ilustruje to charakterystyczna grupa technologiczna, oznaczonej w naszej klasyfikacji jako Gt211, która charakteryzuje naczynia o gładkiej czarnej powierzchni zewnętrznej i brunatnej wewnętrznej. Jest to technologia notowana często właśnie w ugrupowaniach południowych i zakarpaccich.

Pod względem kolorystyki naczyń, formy z Lutomierska – Wrzącej mają przeważnie barwy brunatne, gdy w Mastkach mamy znaczny udział naczyń o powierzchniach czarnych.

Analiza grup ornamentacyjnych z obydwu cmentarzysk najpewniej wskazuje również na wyraźnie zarysowujące się wpływy stylistyczne z grupy zachodniowielkopolskiej. Chodzi tutaj zwłaszcza o wątki zawarte w naszych dwóch grupach stylistycznych VI i VII d. Oddziaływania takie zaznaczyły się wyraźniej w Lutomiersku-Wrzącej i mniej wyraźnie w Mastkach, a ich datowanie możemy odnosić zapewne już do młodszego odcinka IVEB i początków VEB. Należy również brać pod uwagę oddziaływania z kierunku grupy górnośląsko-małopolskiej (charakterystyczne misy zdobione od wewnątrz, półkuliste czerpaki, czerpaki z wklęsłym dnem, podwójny kościany guzik). Ten kierunek oddziaływań także należy odnosić generalnie do młodszej fazy cmentarzyska w Mastkach. Należy stwierdzić, że naczynia ornamentowane na obu cmentarzyskach nie należą do częstych, a najliczniej notujemy je wśród waz i kubków/dzbanów. Najczęściej odnotowano występowanie wątków w układach skośnych faset i kanelur oraz w układach łukowatych. Genezy tego typu ornamentacji, jak już wcześniej wspominaliśmy, należy upatrywać ogólnie w kręgu ugrupowań zakarpaccich.

Niezwykle istotne jest porównanie wyników datowania materiałów ceramicznych obu cmentarzysk ze względu na ich stylistykę, z datowaniami bezwzględными. W oparciu o analizy stylistyczne uznaliśmy, że oba cmentarzyska pochodzą z fazy klasycznej środkowopolskiej grupy łużyckich pól popielnicowych i należy ich funkcjonowanie umieszczać w ramach 2 połowy III OEB i całego IV OEB, czyli generalnie od początku HaA1 po HaB2 włącznie. Dla obydwu cmentarzysk uzyskano 17 dat radiowęglowych wykonanych techniką AMS w Poznańskim Laboratorium Radiowęglowym. Pozyskanie tak dużej, jak na warunki Polski Środkowej, serii dat umożliwia daleko dokładniejsze wnioskowanie i porównanie z datowaniem względnym opartym na analizie typologiczno-stylistycznej ceramiki. Uwzględniając najstarszą i najmłodszą datę C14 z cmentarzyska w Lutomiersku – Wrzącej uzyskujemy przedział jego funkcjonowania w latach 1392-1011 BC, co daje 381 lat, a w odniesieniu do cmentarzyska w Mastkach przedział pomiędzy 1282-940BC, czyli blisko 350 lat. Jednak tak długie trwanie tychże cmentarzysk, przy małej liczebności grobów, jest mało prawdopodobne. Z analiz materiałów archeologicznych z obu cmentarzysk wynika, że tak szerokie i wczesne datowanie materiałów nie wchodzi w grę.

W celu dokładniejszego ustalenia dat bezwzględnych początku funkcjonowania cmentarzysk dokonano także analizy pozyskanych dat w oparciu o wnioskowanie bayesowskie. W wyniku tych działań uzyskano wynik początku funkcjonowania cmentarzyska w Mastkach znacznie bardziej odpowiadają naszym oczekiwaniom, gdyż oscyluje ona wokół daty około

1200 BC, czyli na przełomie BrD i HaA1. A właśnie z tym etapem łączy się podstawowe zachodzące przemiany stylistyczne w ceramice łużyckich pól popielnicowych na obszarze Polski Środkowej, rozpoczynające klasyczną fazę środkowopolskiej grupy łużyckich pól popielnicowych. Co jest zaskakujące, to w takiej sytuacji nie obserwowalibyśmy tutaj jakiegoś większego opóźnienia rozwoju kulturowego tego poziomu chronologiczno – kulturowego w Polsce Środkowej, w formach i ornamentach, w stosunku do zespołów z południ Polski i z obszarów zakarpaccich. Jak staraliśmy się to udowodnić już wcześniej w opracowaniach materiałów z osad, takie formy, a zwłaszcza zdobnictwo fasetami i kanelurami w analogicznych układach występuje w strefie zakarpacciej dopiero od początków HaA1. Co równie istotne, nie są to pierwsze takie daty z tego przedziału czasowego, gdyż analogiczne uzyskaliśmy również dla początków osad w Zgórzu oraz Lutomiersku-Koziówkach. Datowanie początków KŁ w Polsce Środkowej w oparciu o takie daty stwarza szereg problemów, gdyż jednoznacznie dysponujemy już znaczną liczbą dat odnoszących się do schyłkowych materiałów kultury trzcinieckiej z tego obszaru, które jednoznacznie zazębiają się z najstarszymi datami dla KŁ.

W podsumowaniu autoreferatu należy stwierdzić, że prace wchodzące w skład dorobku dysertacyjnego są w pełni oryginalne i stanowią efekt moich wieloletnich prac badawczych i analitycznych. Uważam, że wnoszą istotny wkład do poznania łużyckich pól popielnicowych w Polsce środkowej. Szczególnie istotne, obok oczywiście „standardowych” rozważań chronologiczno-kulturowych, są propozycje odnoszące się do studiów nad zagospodarowaniem przestrzeni osad i cmentarzysk. Już na wstępie możemy stwierdzić uderzające ich podobieństwo. Zazwyczaj są one tworzone na planie owalu, z częścią centralną, niekiedy w formie placu (z nielicznymi grobami jak jest w Słowiku). Jednak zazwyczaj, partie centralne są wypełnione grobami strefy grzebalnej poziomu IV. Wokół centrum cmentarzysk, zazwyczaj promieniście ułożone są kolejne strefy grzebalne tworząc swego rodzaju dookolny wieniec. Odpowiada to jednoznacznie podstawowym planom osad z Grabka (osady B i C), Zgórza (osady C2, C3, C4) i Bieniądziec.

Najistotniejszym, naszym zdaniem osiągnięciem w odniesieniu do cmentarzyska w Mastkach, jest stwierdzenie podobieństwa w liczebności domniemanych rodzin tworzących to cmentarzysko, z hipotetycznie wyznaczaną liczebnością rodzin tworzących omawiane wcześniej osady. W Grabku osada B1, to 7-8 rodzin podstawowych, maksymalnie 12 (po rozbudowie osady), osada C, to 5-6 rodzin, a w osadzie D, 9-10. Natomiast w Zgórzu osada C1 w każdym kwartale miałyby po 7 rodzin, w C3, 8, a w C4, byłoby to 6-9. W Bieniądziecach 8 lub 9, a po rozwoju przestrzennym, maksymalnie 11 lub 13. Z kolei w Smółsku jest to 5-7 rodzin, w Mogile 7 a w Wyciążu 5-8 rodzin. Na starszych analizowanych cmentarzyskach

w Słowiku i Stobnicy byłyby to odpowiednio 5 i 6 tworzącymi centrum, z dodatkowymi 3 w wieńcu dookolnym, czyli razem 9. Są to zbieżności uderzające i wskazujące, że społeczeństwa pradziejowe z obszaru Polski Środkowej realizowały analogiczne założenia rozplanowania przestrzennego, tak w przypadku osad, jak i cmentarzysk przy zbliżonej lub identycznej liczbie rodzin.

Literatura:

Stosowane skróty

PMMAE – prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi;

SA – Sprawozdania Archeologiczne, Kraków;

ŚPP – Śląskie Prace Prahistoryczne, Katowice.

Baron J., 2005, Przestrzenna organizacja osad ludności kultury łużyckiej na przykładzie stanowiska w Polwicy, powiat wrocławski. [w: Autostrada A-4, Archeologiczne Zeszyty Autostradowe Instytutu Archeologii i Etnologii PAN, zeszyt 4, Wrocław.

Czopek S., 2007, Grodzisko Dolne, stanowisko 22 – wielokulturowe stanowisko nad dolnym Wisłokiem, Część I, Od epoki kamienia do wczesnej epoki żelaza, Rzeszów.

Grygiel R., 1986, The household cluster as a fundamental social unit of the Lengyel Culture of the Polish Lowlands, PMMAE, s.a. nr 31 (1984), s. 43-334.

Kadrow S., 1991, Iwanowice, stanowisko Babia Góra, cz. I. Rozwój przestrzenny osady z wczesnego okresu epoki brązu, Kraków.

Kobyliński Z., 1988, Struktury osadnicze na ziemiach polskich u schyłku starożytności i w początkach wczesnego średniowiecza, Wrocław.

Lewczuk J., 2008, Sękowice Gmina Gubin, stanowisko 8. Cmentarysko ciepłopalne kultury łużyckiej ze starszego okresu przedrzymskiego, Zielona Góra.

Pelisiak A., 1985, Sprawozdanie z badań wykopaliskowych przeprowadzonych na osadzie kultury pucharów lejkowatych na stan. 1 w Dobroniu, woj. Sieradzkie, w latach 1982-1983, SA, t. 37, s. 169-208.

Rydzewski J., 1995, Osadnictwo ludności grupy górnośląsko-małopolskiej kultury łużyckiej w rejonie Nowej Huty. Aspekt demograficzny, ŚPP, t. 4, s. 169-180.

Wiklak H., 1961, Cmentarysko kultury łużyckiej w Słowiku, pow. Łódź, PMMAE, s.a., nr 6, s. 159-166.

- 1964, Cmentarysko w Stobnicy, pow. Piotrków Trybunalski na tle grupy konstantynowskiej, PMMAE, s.a., nr 11, s. 45-100.

Rysiewska T., 1996, Struktura rodowa w społecznościach pradziejowych. Cmentarzyska z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w południowej Polsce, Wrocław.

Woźny J., 2000, Struktura przestrzeni miejsc grzebalnych w czasach ciałopalenia zwłok na ziemiach polskich, Bydgoszcz.

Ząbkiewicz-Koszańska A. H., 1956, Materiały z cmentarzyska kultury łużyckiej w Lutomiersku – Wrzącej, pow. Łask. Część I. PMMAE, s.a. nr 1, s. 51-60.

–1957, Materiały z cmentarzyska kultury łużyckiej w Lutomiersku – Wrzącej, pow. Łask. (Część II. Dokończenie), PMMAE, s.a. nr 2, s. 13-24.